

UNIVERZA V LJUBLJANI  
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Vižintin

**Šolstvo pod fašizmom skozi prizmo spomina Italijanov in Slovencev**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI  
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Vižintin

Mentor:izr. prof. dr. Aleš Gabrič

**Šolstvo pod fašizmom skozi prizmo spomina Italijanov in Slovencev**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

## ***Hvala ...***

*... mami, ki mi je kljub povzročnim sivim lasem stala ob strani in (skoraj) nikoli obupala,*

*babi Ireni, ki me je brezpogojno podpirala vsa leta študija,*

*teti Eriki, ki mi je na pomoč priskočila, ko se je zataknilo,*

*mentorju izr. prof. dr. Alešu Gabriču za dragocene nasvete ob pisanju naloge,*

*prof. Majdi Kaučič Baša, prof. Miranu Košuti in prof. Samu Pahorju za pomoč pri*  
*prevodih,*

*ge. Veri Sarđoč za posredovanje ustreznih kontaktov,*

*intervjuvancem ge. Ines Mikluž, ge. Ireni Pavlin, g. Jošku Gerdolu, ge. Lidiġi Viđintin,*  
*g. Savu Miklužu, ge. Stanki Hrovatin, ge. Šteġki Pavlin, ge. Tatġani Koršič Gerdol, ge.*

*Veri Čok Vesel, g. Viljemu Mišigoju in g. Viktorju Viđintinu, brez katerih pričajoče*  
*diplomsko delo niti ne bi moglo nastati,*

*in seveda najboljšim prijateljicam Andreġi, Bilġani in Mancu, s katerimi sem preživela*  
*najbolj nora študentska leta.*

## **Šolstvo pod fašizmom skozi prizmo spomina Italijanov in Slovencev**

Šolstvo, ki so mu začrtale smer avstrijske reforme, je na Primorskem ohromila t. i. Gentilejeva šolska reforma, ki jo je kmalu po zasedbi slovenskega etničnega ozemlja sprejela fašistična vlada. S tovrstnim ukrepom so oblasti prenovile in posodobile italijanski šolski sistem, katerega učinkovitost se je v nadaljnjem kazala s konstantnim padanjem odstotka nepismenih med italijansko populacijo. Toda novi odlok z naslovom Ureditev šolskih stopenj in učnih programov osnovnega šolstva je po drugi strani močno prizadel narodne manjšine, ki so po prvi svetovni vojni ostale znotraj meja mlade italijanske države, in sicer z odvzemom pravice do šolanja v materinščini. Postopno odpravljanje pouka v slovenščini ni pomenilo samo poenotenja učnega jezika, ampak je bil to izraz načrtne politike raznarodovanja, ki so jo vodili fašisti do tujerodcev, in prizadevanja za poitalijančenje novih generacij. Kako so slovenski otroci doživljali dejstvo, da morajo obiskovati pouk v italijanskem jeziku? Kakšne spomine imajo ti učenci na šolo danes?

**Ključne besede:** fašizem, Gentilejeva šolska reforma, opismenjevanje, poitalijančenje novih generacij, spomin.

## **School system under Fascism viewed through the prism of memory by the Italians and Slovenes**

The school system, as designed by the Austrian reforms, was in Primorje region paralysed by the so called Gentile school reform, which was soon after the occupation of Slovene ethnic territory adopted by the Fascist government. With such measures the authorities renovated and modernised the Italian school system, the effectiveness of which was subsequently shown in the constant fall of the percentage of illiteracy among the Italian population. However, a new decree titled Regulation of school grades and educational curriculum of primary schools strongly affected national minorities which after the World War I remained within the borders of the young Italian State and were deprived of the right to schooling in their mother tongue. Gradual abolition of classes in Slovene language did not only mean the uniformity of school language, but also the expression of planned politics of denationalisation which was carried out by the fascists towards foreigners, and the efforts for Italianisation of new generations. How did Slovene children experience the fact that they had to attend classes in Italian language? What school memories do these pupils have today?

**Key words:** Fascism, Gentile school reform, literacy, Italianisation of new generations, memory.

## KAZALO

<b>1 UVOD</b> .....	7
<b>2 ŠOLSTVO V KRALJEVINI ITALIJI</b> .....	9
2.1 PROBLEM NEPISMENOSTI .....	9
2.2 RAZVOJ ENOTNEGA ŠOLSKEGA SISTEMA .....	11
2.3 GENTILEJEVA ŠOLSKA REFORMA .....	12
2.4 FAŠISTIČNI POPRAVKI ŠOLSKE ZAKONODAJE .....	15
<b>3 ZGODOVINA ŠOLSTVA PRIMORSKIH SLOVENCEV</b> .....	17
3.1 SLOVENCI V AVSTRIJSKEM PRIMORJU .....	17
<b>3.1.1 Reorganizacija šolskega sistema</b> .....	17
<b>3.1.2 Slovensko šolstvo na Primorskem</b> .....	18
3.2 SLOVENCI V JULIJSKI KRAJINI .....	20
<b>3.2.1 Obdobje obljub</b> .....	20
<b>3.2.2 Italijanizacija slovenskega šolstva</b> .....	21
<b>3.2.2.1 Vloga duhovščine</b> .....	22
<b>3.2.2.2 Ilegalni tečaji slovenščine</b> .....	23
<b>4 SPOMINI IZ ŠOLSKIH KLOPI</b> .....	24
4.1 FAŠISTIČNA ŠOLA SKOZI PRIČANJA ITALIJANSKIH UČENCEV .....	24
<b>4.1.1 Učilnica</b> .....	24
<b>4.1.2 Pouk</b> .....	25
<b>4.1.3 Učiteljski kader</b> .....	28
<b>4.1.4 Spomin</b> .....	29
4.2 ŠOLA POD FAŠIZMOM SKOZI PRIČANJA SLOVENSKIH UČENCEV .....	30
<b>4.2.1 Razmere šolanja slovenskih otrok po Gentilejevi reformi</b> .....	30
<b>4.2.2 Italijanski učitelji/-ce ter njihov odnos do slovenskih otrok in slovenščine</b> .....	33
<b>4.2.3 Osnovnošolski pouk in prehod na višjo stopnjo</b> .....	37
<b>4.2.4 Spomin</b> .....	38
<b>5 ZAKLJUČEK</b> .....	40
<b>6 LITERATURA</b> .....	43
<b>PRIOLOGE</b> .....	48
PRILOGA A: Podatki o intervjuvancih .....	48
PRILOGA B: Vprašalnik .....	49
PRILOGA C: Transkripcija intervjuja z go. Ireno Pavlin .....	50

## KAZALO SLIK

<b>Slika 2.1:</b> Dihotomija med severom in jugom v bralni pismenosti pri desetletnih otrocih v letih 1871 in 1911.....	10
<b>Slika 2.2:</b> Struktura šolskega sistema po Giovanniju Gentileju .....	13
<b>Slika 4.1:</b> Deški razred pri uri glasbene vzgoje v osnovni šoli kraja Citadella (Padova).....	25
<b>Slika 4.2:</b> Enotno osnovnošolsko spričevalo iz šolskega leta 1940/41 po tromesečjih in z zaključno oceno.....	26
<b>Slika 4.3:</b> Stran iz knjige za prvi razred osnovne šole z napisom »Benito Mussolini ima zelo rad otroke. Otroci Italije imajo zelo radi dučerja. Hura za dučerja!« .....	27
<b>Slika 4.4:</b> Naslovnica knjige za drugi razred osnovne šole, ki uprizarja fašistični slogan »Knjiga in puška – popoln fašist«.....	28
<b>Slika 4.5:</b> Ilustracija šolskih potrebščin v knjigi za prvi razred osnovne šole.....	31
<b>Slika 4.6:</b> Male Italijanke in Balilla.....	32
<b>Slika 4.7:</b> Učenci osnovne šole Rione Madonnina iz Modene po zaključku pouka odhajajo domov v haljicah.....	33

## KAZALO TABEL

<b>Tabela 2.1:</b> Delež nepismenih po šestem letu starosti v posameznih regijah (v odstotkih)....	11
<b>Tabela 2.2:</b> Vpliv ukrepov na zmanjševanje nepismenosti.....	15
<b>Tabela 3.1:</b> Pismenost primorskih Slovencev po desetem letu starosti (v odstotkih).....	19

# 1 UVOD

*»Ne bo nas več fašist teptal, ne tlačil nas krvavo;  
naš rod bo tu gospodoval, naš jezik, naše pravo!«*

Tako se je France Bevk (1952, 24) poigral z Gregorčičevimi verzi<sup>1</sup>, ko je v mladinski povesti Črni bratje skušal prikazati razmere, v katerih so živeli in se šolali slovenski otroci potem, ko jim je bila po vzponu fašizma odvzeta slovenska beseda. In prav omenjena knjiga, ki pripoveduje tragično zgodbo o uporu skupine slovenskih dijakov goriških šol zoper nasilno raznarodovanje in asimilacijo, je vzbudila moje zanimanje za obdobje, ki so ga primorski Slovenci preživeli pod italijanskim okupatorjem.

Anton Trstenjak (1989, 523) na osnovi temeljne zakonitosti psihološkega vidika politike asimilacije, ki pravi, da »se večina razvija v smeri identifikacije, manjšina pa v diferenciacijo,« izpelje sklep, da večinski narod neizbežno doživlja narodnostno manjšino kot moteč dejavnik kompaktnosti in moči večine, ki se ga je potrebno znebiti. Po zasedbi slovenskega etničnega ozemlja leta 1918 se primorski Slovenci kot novonastala manjšina znotraj kraljestva v kvantitativnem smislu niso mogli kosati z Italijani, je pa obstajala nevarnost, da bi to pomanjkljivost odtehtali s kvaliteto življenja. Italijanske oblasti so se zato odločile zadušiti vse aktivnosti, ki bi lahko kakorkoli pripomogle k nadaljnjemu razvijanju in spodbujanju slovenske kulturne dejavnosti, kajti prav kulturno ustvarjanje je tisto, kar »dviga narodno zavest« (Trstenjak 1989, 527–528). Po besedah Cencičeve (2011, 14) so bili primorski Slovenci kmalu preganjani na vseh področjih družbenega življenja, tj. v upravi, cerkvi, gospodarstvu, jeziku, šolstvu in drugod, in prav slovenskemu šolstvu je leta 1923 zadalo usodni udarec sprejetje t. i. Gentilejeve reforme, mejnika, ki bo predstavljal osrednjo temo pričajočega diplomskega dela.

Ker ima vsaka medalja dve plati, je pravično, da v nalogi to, za Slovence tako kontroverzno šolsko reformo, obravnavam z različnih zornih kotov: po eni strani nameravam prikazati stališče slovenskega naroda, kjer bom skušala razjasniti odnos nekdanjih učencev do šolanja v tujem jeziku, na drugi strani pa bom predstavila prvotni namen in pomen sprejetja tovrstne

---

<sup>1</sup> Tujčina iz Gregorčičeve pesmi »Naš narodni dom« je Bevk zamenjal s fašistom.

reformne za italijansko večino, v zgodovini katere je nizka stopnja pismenosti vrsto desetletij predstavljala pravi nacionalni problem. V diplomskem delu bom torej skušala pokazati, da:

- je bil glavni namen Gentilejeve šolske reforme opismenjevanje in poenotenje prebivalcev Kraljevine Italije ter poitalijančenje novih generacij ter da
- Slovence, ki so obiskovali pouk v italijanskih šolah pod fašizmom, na to obdobje vežejo negativni spomini.

Medtem ko bom za pisanje poglavij s področja teorije uporabila metodo tekstualne analize sekundarnih virov, se bom pri raziskavi v empiričnem delu oprla na interpretacijo primarnih virov, tj. fotografij in videoposnetkov, ter na ustne vire, pridobljene s t. i. polstrukturiranimi intervjuji.

Diplomska naloga je sestavljena iz dveh glavnih delov. V prvi, teoretični polovici bosta strnjena zgodovinska pregleda razvoja šolstva italijanskega in slovenskega naroda s poudarkom na posebnostih primorskega dela ozemlja. Najprej bom predstavila boj Italijanov zoper nepismenost, posledično uvedbo enotnega šolskega sistema in naknadni vpliv fašizma na dosežene rezultate. V drugem poglavju bom prikazala razvoj slovenskega šolstva, in sicer najprej pod avstrijsko oblastjo, nato pa še v času italijanske zasedbe po prvi svetovni vojni. V drugem, empiričnem delu bom skozi pričanja nekdanjih italijanskih in slovenskih učencev skušala ponazoriti doživljanje šolskih dni pod fašističnim režimom ter ugotoviti, kakšne občutke vprašani danes gojijo do tistega obdobja. Vse ugotovitve bom obširneje komentirala v sklepnem delu.



## 2 ŠOLSTVO V KRALJEVINI ITALIJI

Večina<sup>2</sup> držav Apeninskega polotoka je bila v okviru *risorgimento*<sup>3</sup> uradno združena v Italijansko kraljestvo leta 1861 (Milza 2012, 611). Kljub političnemu zedinjenju, skupni krvi, enotni veri in enemu uradnemu jeziku je italijanski narod še vedno delila široka paleta različnih običajev, navad, govornih jezikov<sup>4</sup> itd. »Naredili smo Italijo, sedaj je potrebno narediti Italijane,« je nekoč zapisal Ferdinando Martini<sup>5</sup> (v Ghidetti 2011), kajti najtežje naloge se je bilo treba šele lotiti, tj. ustvariti enotno nacionalno-kulturno identiteto svojih pripadnikov. Ena izmed ovir pri dosegu zadanega cilja je bila visoka stopnja nepismenosti prebivalstva, zaradi česar so se italijanske oblasti takoj po združitvi angažirale in začele s korenitimi spremembami na področju šolske politike (Trifone 2011).

### 2.1 PROBLEM NEPISMENOSTI

Ob združitvi je kraljevina štela 21.777.334 prebivalcev, od tega je bilo 16.999.701 nepismenih (Pizzigoni 2011, 1). V naslednjem desetletju je delež nepismenih padel z 78 % na 70 % leta 1871, vendar je bilo to v primerjavi z drugimi evropskimi državami še vedno veliko: Belgija in Francija sta v istem obdobju imeli nekaj več kot 30 % nepismenih, avstrijsko cesarstvo manj kot 30 %, Prusija 12 % (Daniele in Malanima 2012, 94). V podobnem položaju se je Italija znašla tudi na začetku 20. stoletja, ko nepismenost v Nemčiji in Veliki Britaniji ni zajemala več niti 10 % populacije, v Franciji se je gibala okrog 18 %, v Avstriji okrog 23 %. Od sto Italijanov jih je bilo leta 1901 še vedno skoraj 49 nepismenih, za njimi so zaostajali samo Španci s 56 %, Portugalci s 74 % in Rusi z 79 % (Cipolla v Di Pol 2002, 44).

Vittorio Daniele in Paolo Malanima (2012, 95) opozarjata, da je (ne)pismenost močno variirala tudi znotraj združene Italije: v severnih pokrajinah, ki so mejile na Francijo in Švico, je bilo število nepismenih znatno pod državnim povprečjem, s pomikanjem proti jugu pa se je ta odstotek večal (glej Sliko 2.1).

---

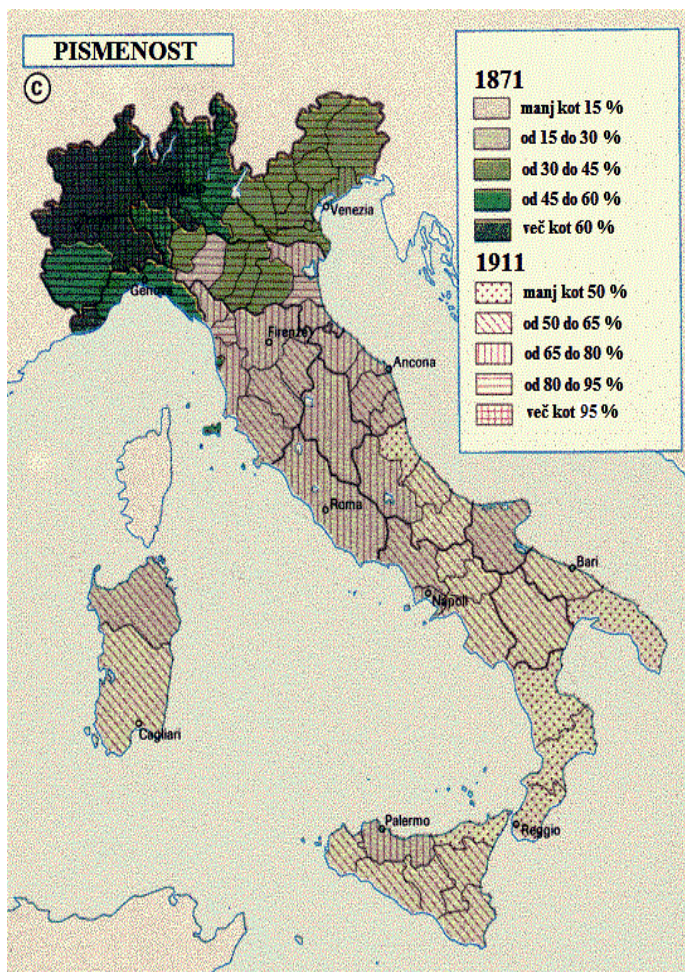
<sup>2</sup> Benečija in Papeška država sta bili priključeni naknadno, in sicer v letih 1866 in 1870. (Milza 2012, 606).

<sup>3</sup> Izraz *risorgimento* označuje »politično gibanje za osvoboditev in združitve Italije v 19. stoletju.« (SSKJ 2000).

<sup>4</sup> Ob unifikaciji je samo 10 % Italijanov govorilo italijanski jezik, vsi ostali so se znali sporazumevati samo v svojih dialektih (Castellani v Trifone 2011).

<sup>5</sup> Martini je v resnici v pregovor sintetiziral misli italijanskega pisatelja Massima D'Azeglia.

Slika 2.1: Dihotomija med severom in jugom v bralni pismenosti pri desetletnih otrocih v letih 1871 in 1911



Vir: Vayola (2004).

Tudi popisni podatki iz Tabele 2.1 pričajo o drastičnih razlikah med prebivalci severnega in južnega dela kraljevine: medtem ko je bilo na primer leta 1901 v Piemontu 17,7 % in v Lombardiji 21,6 % nepismenih, so številke v Bazilikati dosegale 75,4 % oziroma 78,7 % v Kalabriji.

Tabela 2.1: Delež nepismenih po šestem letu starosti v posameznih regijah (v odstotkih)

<b>Regije</b>	<b>1871</b>	<b>1881</b>	<b>1901</b>	<b>1911</b>
Piemont	42,3	32,4	17,7	11,0
Lombardija	45,2	37,0	21,6	13,4
Benečija	64,7	54,1	35,4	25,2
Ligurija	56,3	44,5	26,5	17,0
Emilija–Romanja	71,9	63,5	46,3	32,7
Toskana	68,1	61,9	48,2	37,4
Marke	79,0	74,0	62,5	50,7
Umbrija	80,1	73,7	60,3	48,6
Lacij	67,7	58,2	43,8	33,2
Abruci	84,8	80,6	69,8	57,6
Kampanja	80,0	75,2	65,1	53,7
Apulij	84,5	80,1	69,5	59,4
Bazilikata	88,0	85,2	75,4	65,3
Kalabrija	87,0	85,0	78,7	69,6
Sicilija	85,3	81,2	70,9	58,0
Sardinija	86,1	79,6	68,3	58,0
<b>Italija</b>	<b>68,8</b>	<b>61,9</b>	<b>48,5</b>	<b>37,6</b>

Vir: Statistični letopis Italije (v Di Pol 2002, 45).

## 2.2 RAZVOJ ENOTNEGA ŠOLSKEGA SISTEMA

Vsaka italijanska državnica je lahko samostojno odločala o svojem šolskem sistemu, dokler ni nastanek kraljevine sprožil težnjo po šolski enotnosti. Izmed vseh je bil izbran piemontski model, do tedaj v veljavi v Piemontu in Lombardiji, temeljil pa je na zakonu iz leta 1859, ki ga je osnoval šolski minister Kraljevine Sardinije Gabrio Casati (Pizzigoni 2011, 1–2). T. i. Casatijev zakon se je skladno z združevanjem Italije širil po celotnem Apeninskem polotoku in vse do Gentilejeve reforme veljal za »magna charta italijanskega šolstva« (Di Pol 2002, 122).

Z novo zakonodajo pa šolstvo ni postalo samo enotno, pač pa tudi obvezno in brezplačno za vse. Medtem ko je financiranje osnovnega šolstva prešlo na pleča občin, je država prevzela skrb za višje šole z namenom ustvariti vodilni razred (Pizzigoni 2011, 2). Otroci so morali biti z dopolnjenim šestim letom vpisani v osnovno šolo, ki sta jo sestavljali dveletna obvezna nižja in dveletna neobvezna višja stopnja. Tistim, ki so imeli možnost nadaljevati šolanje na srednji stopnji, je zakonodaja dovoljevala izbor ali tehniškega ali klasičnega izobraževanja, vendar je razporeditev v resnici odsevala socialno stratifikacijo družbe: tehniška smer, tj. triletna tehniška šola z nadgradnjo v triletnem tehniškem zavodu, je bila namenjena srednjemu sloju, medtem ko je bila kombinacija petletne klasične gimnazije in triletnega liceja, ki je omogočala vpis na univerzo<sup>6</sup>, rezervirana zlasti za višje sloje (Istat<sup>7</sup> 2011, 345; Dal Carobbo 2008, 16). Pizzigoni (2011, 2) omenja tudi možnost vpisa v triletne normalke, ki so bile namenjene usposabljanju bodočih učiteljev.

Nekaj novosti je prineslo leto 1877, ko je minister za javno šolstvo Michele Coppino odredil podaljšanje obveznega šolanja za dodatno leto (od 6 do 9 let). Starše so po novem prisilili k vpisu otrok z uvedbo sankcij za tiste, ki zakonodaje niso upoštevali (Dal Carobbo 2008, 16–17). Leta 1904 so se leta obveznega šolanja vnovič zvišala s t. i. zakonom Orlando. Štiri leta skupnega elementarnega šolanja je bilo treba zaključiti s posebnim izpitom, ki je predstavljal pogoj za vpis v srednjo šolo. Učenci, ki se niso odločili za nadaljevanje šolanja, so morali izpolniti zastavljeno šolsko obveznost z dodatnima razredoma na novoustanovljenih ljudskih šolah oziroma tečajih. Po novem so bile predvidene tudi večerne in nedeljske šole za nepismene odrasle (Di Pol 2012, 54). Zaradi finančnih težav občin in njihove nedosledne skrbi za osnovno šolstvo je slednje prešlo pod državno oskrbo leta 1911 z zakonom Daneo-Credaro (Dal Carobbo 2008, 17).

### 2.3 GENTILEJEVA ŠOLSKA REFORMA

Po prvi svetovni vojni je neustreznost do tedaj uveljavljenega šolskega sistema postajala vse očitnejša, vendar so pri uvajanju sprememb in novih nujno potrebnih reform nastajale velike težave, in čeprav so številni na ustreznih položajih skozi leta skušali ukrepati, ni bila nikdar

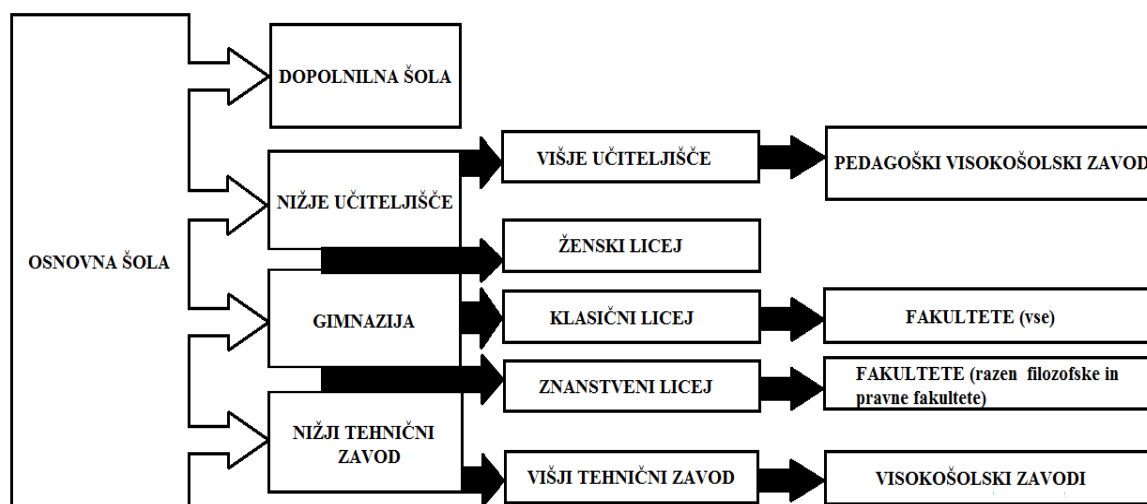
---

<sup>6</sup> Univerzo je sprva sestavljalo 7 visokih šol in 5 javnih fakultet (teološki, pravni in medicinski fakulteti sta bili dodani še filozofska fakulteta ter fakulteta za fizikalne, matematične in naravoslovne znanosti), vendar je število tovrstnih institucij z leti hitro naraščalo (Istat 2011, 343).

<sup>7</sup> *Istituto nazionale di statistica* (Nacionalni inštitut za statistiko).

podprta nobena zamisel. Podvig je uspel šele filozofu Giovanniju Gentileju, ministru za javno šolstvo v prvi Mussolinijevi vladi<sup>8</sup>. Nova šolska reforma je stopila v veljavo leta 1923, vendar je Gentile v izjavi za časopis *Corriere della Sera* zatrdil, da so obširne študije s področja domačega in tujega šolstva prinesle nove programe, doktrine, predloge in želje že pred prvo svetovno vojno, vendar pa da je bil za udejanjenje slednjih potreben nekdo, ki bi jih imel možnost vpeljati v politično sfero (Ricuperati 1973, 3–4).

Slika 2.2: Struktura šolskega sistema po Giovanniju Gentileju



Vir: Lastna shema na osnovi proučene literature.

Gentilejeva zakonodaja je starostno mejo obveznega šolanja dvignila na 14 let. Neobvezen otroški vrtec je predstavljal pripravljalo fazo na obvezno in enotno 5-letno osnovno šolo, ki je bila razdeljena na 3-letni nižji in 2-letni višji cikel. Medtem ko so morali učenci, ki se po končani osnovni šoli niso odločili za sekundarno izobraževanje, obveznosti zaključiti v triletnih dopolnilnih šolah, so ostali imeli tri možnosti (Istat 2011, 345; Di Guardo 2012, 11):

- gimnazija je zajemala 3 leta nižje in 2 leti višje stopnje in je bila edina izobraževalna institucija, ki je omogočala prehod na klasični licej, ki ga je Ricuperati (1973, 23) poimenoval »telovadnica za bodoče vodje«. Tistim redkim, ki je bila ta elitna višja šola dostopna, so bila po uspešno opravljeni maturi odprta vrata na katero koli fakulteto. Z določenimi omejitvami<sup>9</sup> so lahko do fakultet dostopali tudi tisti

<sup>8</sup> V času velike politične in gospodarske krize je Benitu Mussoliniju uspelo od kralja izsiliti mandat za sestavo vlade, potem ko so fašistični črnosrajčniki konec oktobra leta 1922 s t. i. pohodom na Rim prevzeli oblast (Milza 2012, 721–722).

<sup>9</sup> Vpis na znanstveni licej je *a priori* izključeval možnost študija na pravni ali filozofski fakulteti.

gimnazijci, ki so nadaljevali šolanje na 4-letnem znanstvenem liceju, ki ga je Gentile ustanovil prav z namenom izogniti se prenatrpanosti visoko cenjenega klasičnega liceja;

- nižji tehniški zavod je lahko dijak po 4 letih nadgradil z vpisom bodisi na 4-letni višji tehniški zavod ali na znanstveni licej; tehniško usmerjeni so se lahko odločili za študij na različnih visokošolskih zavodih;
- nižje učiteljske je obsegalo 4 leta šolanja, ki se je lahko nadaljevalo na 3-letnem višjem učiteljskem in kasneje še na pedagoškem visokošolskem zavodu.

Kot odraz želje po očiščenju klasične smeri so bili ustanovljeni t. i. ženski liceji, kamor naj bi se vpisala dekleta, ki so že imela opravljena vsaj štiri leta srednje šole. Tovrsten licej je trajal tri leta, namenjen pa je bil zlasti hčerkam družin visoke in srednje buržoazije, da bi se učile biti dobre podrejene žene in gospe (Ricuperati 1973, 24).

Kar se tretjestopenjskega študija tiče, Di Guardo (2012, 11) poudarja, da je Gentile strogo razlikoval med težko dostopnimi javnimi fakultetami ter zasebnimi fakultetami<sup>10</sup> in visokošolskimi zavodi<sup>11</sup>, kjer pridobljeni naziv ni bil enakovreden.

Po mnenju Bianchinija (v Dal Carobbo 2008, 18) je tako prestrukturiran šolski sistem odseval »nepotrpežljivost buržoazije do procesa demokratizacije, ki ga je z leti kljub vsemu italijansko šolstvo utrpelo. Od tod poziv k strogosti in selekciji ( uvedba državnega izpita) ter prizadevanje za ustvarjenje šole po modelu 'malo, ampak dobro'«. Takšna teoretična zasnova je skladna tudi s podatki v praksi, kajti Istat (2011, 345) navaja, da je bila z novo šolsko reformo dosežena 23 % večja navzočnost učencev v osnovnih šolah, medtem ko je na višjih stopnjah število dijakov in študentov drastično upadlo.

Po sedemdesetih letih, štirih zakonih in eni šolski reformi so italijanske oblasti dosegle, da je znalo leta 1931 brati in pisati v povprečju 79 od 100 Italijanov (glej Tabelo 2.2).

---

<sup>10</sup> Za razliko od javnih so bile zasebne fakultete v Perugi, Urbinu, Camerinu in Ferrari vezane na uradno, pravno priznanje veljavnosti pridobljenega naziva s strani države.

<sup>11</sup> V skupino visokošolskih zavodov so spadale šole za arhitekto, farmacevto, inženirje, veterinarje, agronome, ekonomo, trgovce idr.

Tabela 1.2: Vpliv ukrepov na zmanjševanje nepismenosti

Leto	Zakon	Nepismenost
1859	Casatijev zakon	1861: <b>78 %</b> → 1866: <b>74 %</b>
1877	Coppinov zakon	1881: <b>62 %</b>
1905	Orlandov zakon	1904: <b>56 %</b>
1911	Zakon Daneo-Credaro	1911: <b>37 %</b> → 1921: <b>27,3 %</b>
1923	Gentilejeva reforma	1931: <b>21 %</b>

Vir: *Ministero della pubblica istruzione*<sup>12</sup> (2004).

## 2.4 FAŠISTIČNI POPRAVKI ŠOLSKE ZAKONODAJE

Kljub učinkovitosti je nova reforma kmalu naletela na težnje po spremembah. Medtem ko sta se na eni strani upirali mala in srednja buržoazija, češ da je nova zakonodaja prestroga in preveč selektivna, so težavo predstavljale tudi nekatere novoustanovljene šole, ki niso nikoli zares zaživele. T. i. dopolnilne šole so bile spremenjene v poklicne, ženski liceji pa so bili povsem ukinjeni, kajti starši so hčerke še naprej pošiljali v tradicionalne šole (Ricuperati 1973, 24–26).

Ko se je fašizem prebil na oblast, je za seboj povlekel močno zahtevo po vsesplošnem nadzoru. Ricuperati (1973, 26) meni, da je bil prvi simptom takšnega popolnega nadzora ustanovitev enotne mladinske organizacije *Opera Nazionale Balilla* leta 1926, kasneje preimenovane v *Gioventù Italiana del Littorio*. Otroci so bili z vpisom v šolo avtomatično vključeni v »fantovske *Balilla* in dekleške *Piccole Italiane* (Male Italijanke), po 14. letu pa v *Avanguardiste* in *Giovani Italiane* (Mlade Italijanke)« (Kacin Wohinz in Verginella 2008, 359). Cilj organizacije je bil »z vojaško disciplino, vajami in prireditvami politične narave krepiti telo in utrditi mlade za fašistično življenje« – od tod geslo »Verjeti, ubogati, boriti se« (Tul 2009, 121–122). Režim je ob koncu dvajsetih let začel v pouk uvajati elemente povečevanja sistema in tako šole pretvoril v politično sredstvo propagande (Ricuperati 1973, 27–28). Otrokom so učitelji vcepljali »brezpogojno poslušnost brez razmišljanja in brez lastnih stališč« (Tul 2009, 122).

<sup>12</sup> Ministrstvo za javno šolstvo.

Čeprav je Mussolini sprva označil Gentilejevo reformo za najbolj fašistično izmed vseh reform, so se v tridesetih letih začele pojavljati nove zamisli o še bolj skrajnih načelih, ki jih je tedanji minister za nacionalno izobraževanje Giuseppe Bottai leta 1939 predstavil v t. i. Listini o šolstvu. Giuseppe Reina, lokalni univerzitetni nadzornik v Trstu, je tedaj listino označil za »fašistični kredo, ki zadeva duhovno, moralno, politično in vojaško vzgojo mladih v Mussolinijevem času«. Osrednji cilj je bil »ustanovitev šole, ki bo v službi totalitarne države, avtarkije in imperija« (Mellinato 1992, 75–76). Kljub vsem prizadevanjem pa so novosti ostale samo na papirju, saj je njihovo udejanjenje preprečila druga svetovna vojna.



## 3 ZGODOVINA ŠOLSTVA PRIMORSKIH SLOVENCEV

### 3.1 SLOVENCİ V AVSTRIJSKEM PRIMORJU

Upravna enota Avstrijsko primorje, kasneje preimenovana v Avstrijsko-ilirsko primorje, je bila ustanovljena leta 1813 oziroma 1814. Obsegala je tri narodnostno raznolike dežele: Goriško-Gradiško, ki je bila poseljena s Slovenci, Furlani in Italijani, Istro, kjer so poleg Italijanov in Slovencev živeli še Hrvatje, in Trst, kjer je bilo večinsko prebivalstvo italijanskega rodu; Nemci so živeli v vseh treh delih (Marušič 1969, 5–6; Marušič 2005, 7–9).

#### 3.1.1 Reorganizacija šolskega sistema

Za slovensko šolstvo pomembne razvojne procese je prinesla marčna revolucija leta 1848 (Schmidt 1988, 7). Reformatorki so pripravili številne pedagoške ideje, ki so, četudi niso bile takoj in povsod uveljavljene, odigrale ključno vlogo za razvoj področja (Okoliš 2009, 66–67). Prosvedno ministrstvo je predlagalo reformo osnovnega šolstva v t. i. Osnutku temeljnih načel javnega pouka v Avstriji, ki je med drugim predvideval za manjšine ugodno enotno elementarno šolanje v materinščini (Schmidt 1988, 7–10). Gabrič (2009, 19) navaja, da teorija zaradi poraza revolucije ni takoj prešla v prakso, a da sta bili zato že leto kasneje uspešno izvedeni reformi srednjega in visokega šolstva v okviru t. i. Osnutka za organizacijo gimnazij in realk:

- liceji se priključijo h gimnazijam, ki se razdelijo na dva štiriletna ciklusa. Kot edina elitna splošnoizobraževalna srednja šola je omogočala vpis na univerzo, predpogoj katere je bila uspešno opravljena matura (Ciperle v Gabrič 2009, 19);
- tehniško usmerjene nižje realke so bile sprva nesamostojne in večinoma priključene osnovnim šolam. Leta 1867 so bile nadgrajene v neodvisne sedemletne šole, t. i. realke, ki so dovoljevale prestop na tehniške visoke šole (Ostanek v Govekar Okoliš 2010, 70; Ciperle v Gabrič 2009, 19).

Reformo elementarnega šolstva je prineslo leto 1869 s sprejetjem tretjega državnega osnovnošolskega zakona, ki je uvedel splošno šolsko obveznost za otroke med 6. in 14. letom starosti (Vodopivec 2005, 61). Z novo zakonodajo je bilo financiranje osnovnih šol naloženo okrajem, deželam in državi, vendar so lahko pokrajine prilagodile trajanje šolanja v primeru

previsokih izdatkov. Zaradi slabše gospodarske, kulturne in šolske razvitosti je to možnost na Primorskem poleg Istre izkoristila tudi Goriško-Gradiška, kjer je 8-letna osnovna šola sicer bila sprejeta, vendar pa so lahko deželni šolski sveti z dovoljenjem šolskega okoliša tam, kjer so krajevne razmere to zahtevale, obveznost skrajšali na pet let (Schmidt 1970, 15–16). Trivialke, glavne šole in normalke je nov zakon nadomestil z novima tipoma osnovnih šol, tj. osemletnimi ljudskimi šolami, ki so se ustanovljale na podeželju<sup>13</sup> in v mestih<sup>14</sup>, ter triletnimi meščanskimi šolami<sup>15</sup>, ki so ustrezale »stopnji nižje srednje šole, niso pa ji bile enakovredne«. Opirale so se v večjih industrijskih in trgovskih središčih, učencem pa so dovoljevale napredovanje na strokovne šole (Ostanek v Govekar Okoliš 2010, 70–71).

Za izobraževanje učiteljskega kadra na ljudskih šolah so leta 1870 ustanovili štiriletna učiteljišča, kamor so lahko dostopale tudi ženske (Gabrič 2009, 20).

### **3.1.2 Slovensko šolstvo na Primorskem**

Cencičeva (2011, 23) pripoveduje, da se je šolstvo na Primorskem razvijalo podobno kot v ostalih habsburških deželah. Schmidt (1988, 301) ocenjuje, da so bile tukaj šole »najbolj slovenske,« čeprav Vodopivec (2005, 62) opozarja, da je bilo napredovanje neenakomerno razporejeno, saj je bil razvoj slovenskega šolstva na Krasu in Goriškem hitrejši in uspešnejši kot na primer v okolici Trsta, na Tolminskem in v Istri. Sicer pa naj bi bil splošen položaj Slovencev pod Avstro-Ogrsko »še zadovoljiv« z izjemo tistih, ki so živeli v narodnostno mešanih mestih Trst in Gorica, kjer so predvsem Italijani bili boj za ekonomsko in politično nadvlado (Cencič 2011, 13).

Najmočnejše je bilo prizadevanje za ukinitvev šol s slovenskim učnim jezikom na obrobju narodnostnega ozemlja. Potem ko so leta 1869 skrb za elementarno šolstvo naložili deželnim vladam in mestnim upravam, ki so bile tam skoraj v celoti skoncentrirane v rokah Italijanov, se je začelo izvajanje načrtnega raznarodovanja; primorski Slovenci so se na vse pretege trudili, da bi njihovi otroci dobili državne šole v materinščini tako v Gorici kot v Trstu in okolici, a so bili pri tem neuspešni. Nevzdržne razmere so sprožile nastajanje šolskih društev, ki so začela ustanovljati zasebne slovenske vrtce in osnovne šole (Cencič 2011, 23–24). V

---

<sup>13</sup> Tistim ljudskim šolam, ki so na podeželju imele šest razredov, so priključili dveletno ponavljalno šolo.

<sup>14</sup> Po četrtem razredu so lahko učenci dopolnjevali znanje v drugih oblikah izobraževanja (npr. strokovni tečajji, nadaljevalne šole) (Govekar Okoliš 2010, 70).

<sup>15</sup> V krajih z meščanskimi šolami so imele osnovne šole samo pet razredov.

Gorici je bila po dolgotrajnem odporu mestnega sveta leta 1895 le ustanovljena občinska slovenska osnovna šola, v Trstu pa so bila neuspešna vsakršna prizadevanja za podoben razplet (Vodopivec 2005, 62).

Schmidt (1988, 320) pripoveduje, da je temeljni državni zakon o splošnih pravicah državljanov iz leta 1867 v 19. členu jasno določal, da »država priznava enakopravnost vseh deželnih jezikov v šoli /.../« ter da naj bi bilo v deželah z različnimi narodi urejeno, »da dobi vsak narod potrebna sredstva za izobrazbo v svojem jeziku, ne da bi bil siljen učiti se drugega deželnega jezika,« vendar Okoliš (1999, 69–70) pripominja, da se je v praksi vloga slovenščine »manjšala obratno sorazmerno z večanjem in pomembnostjo stopnje šolanja«. Podobno navaja tudi Schmidt (1988, 319–321), in sicer da čeprav niso bili Avstrijci tisti, ki bi primorskim Slovencev grenili življenje na osnovnih šolah, se je njihov realen odnos do slovenščine izrazil na gimnazijah: kot drugi deželni jezik je ta predstavljala zgolj izbirni predmet, kot učni jezik pa se je uporabljala samo za posamezne predmete na nižji stopnji (na primer pri verouku). Avstrijska vlada se je izgovarjala, da »srednje šole niso obvezne«, torej, razlaga avtor, naj bi se dijaki »prostovoljno izpostavljali jezikovnemu pritisku«. Prav tako je bilo zakonsko prepovedano siljenje deželnega jezika, vendar so se oblasti branile, češ, da je nemščina svetovni in ne deželni jezik.

Kljub težavam pri uveljavljanju pravic do šolanja v materinščini številke prvega modernega popisa prebivalstva na slovenskem etničnem ozemlju, ki je vseboval tudi vprašanje o pismenosti, kažejo, da je bilo leta 1880 nepismenih 54,8 % primorskih Slovencev, njihov delež pa se je v naslednjih dveh desetletjih še prepolovil in dosegel 27,3 % leta 1900 (glej Tabela 3.1); to je v primerjavi z italijansko populacijo, kjer je bilo leta 1901 še vedno 48,5 % nepismenih, dober dosežek.

Tabela 3.1: Pismenost primorskih Slovencev po desetem letu starosti (v odstotkih)

	1880	1890	1900
<b>Nepismenost</b>	54,8	40,5	27,3
<b>Bralna pismenost</b>	16,1	11,3	6,9
<b>Bralna in pisna pismenost</b>	29,1	48,2	65,8

Vir: Šifrer (1964, 13–19).

V Julijski krajini je bilo po navedbah Robertija (v Čermelj 1965, 47) tik pred prvo svetovno vojno 321 javnih in zasebnih slovenskih šol. Na območju kraške planote in okolice Gorice je bilo šolstvo izključno slovensko že dlje časa, na ogroženih območjih pa sta društvi Družba svetega Cirila in Metoda ter Šolski dom v Gorici vzdrževali 46 slovenskih šol v Trstu in 8 v Gorici (Cencič 2011, 24). Poleg tega je bilo doseženo odprtje slovenske gimnazije ter moškega in ženskega učiteljišča v Gorici, realke v Idriji in meščanske šole v Postojni; obratovalo pa je tudi 20 slovenskih obrtno-nadaljevalnih šol (Kacin 2011, 18).

### 3.2 SLOVENCİ V JULIJSKI KRAJINI

Po razpadu Avstro-Ogrske leta 1918 so območje nekdanjega Avstrijskega primorja zasedle italijanske čete. Znotraj novih meja Kraljevine Italije je po podatkih, ki jih navaja Veginella (v Kacin Wohinz in Verginella 2008, 9), ostalo približno 350.000 Slovencev. Medtem ko so si Slovenci v Jugoslaviji uspeli izboriti vlogo tako na političnem in gospodarskem kot tudi na jezikovnem in izobraževalnem področju, so postali tisti, ki so pripadli Avstriji, Madžarski in Italiji, »prve žrtve raznarodovalne politike« (Okoliš 2009, 88).

#### 3.2.1 Obdobje obljub

Po zgledu starega avstrijskega modela so se Italijani sprva odločili za ohranitev delne avtonomije okupiranih manjšin. Predfašistične vlade so Slovincem obljubljale, da bodo v Italiji imeli več šol v maternem jeziku, kot so jih imeli poprej, ter da jim je vsaka misel zatiranja in raznarodovanja tuja – spoštovali bodo slovenski jezik in slovenske kulturne institucije, saj da je to zanje »/.../ vprašanje časti in dejanje politične pameti« (Čermelj 1965, 25–26). Vendar so Slovenci kmalu ugotovili, da so bile to samo prazne obljube. V javnem življenju je bilo kmalu čutiti sledi fašizma, ki se je pripravljaj na prevzem oblasti. Napetost se je stopnjevala in izgredi proti Slovanom so postajali del dnevnega reda; vrhunec je bil dosežen s požigom slovenskega Narodnega doma v Trstu leta 1920 (Kacin 2011, 15–16). Še istega leta je bilo z rapalsko pogodbo tudi uradno potrjeno obstoječe stanje zasedenega ozemlja, ki je v resnici presegalo predhodno obljubljeni območje v londonskem paktu leta 1915 (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000, 35).

V šolskem letu 1921/22 so še vedno delovale vse neporušene slovenske osnovne šole, srednjih šol v Gorici pa po prvi svetovni vojni niso več odprli: učiteljišče je bilo preneseno izven mesta, v Tolmin, gimnazija pa v Idrijo, kjer so leta 1919 poleg obstoječe realke odprli še nižjo gimnazijo (Kacin Wohinz 1977, 118; Kacin 2011, 18).

### **3.2.2 Italijanizacija slovenskega šolstva**

Slovenskemu šolstvu je končni udarec zadala Gentilejeva reforma, ki jo je Anton Kacin (v Kacin 2011, 19) poimenoval »zločin proti kulturi«. Z odlokom, ki je nosil naslov »Ureditve šolskih stopenj in učnih programov osnovnega šolstva«, je iredentistična kultura postala »uradna šolska ideologija kraljevine« (Kacin 2011, 19; Verginella 1995).

Šolska reforma je slovenski narod prizadela zlasti z dvema točkama: četrti člen je določal, da se mora pouk v vseh osnovnih šolah izvajati v državnem jeziku (Stranj 1987, 119). Slovenščino se je lahko učilo samo pri dodatnih urah na posebno prošnjo staršev, vendar so oblasti leta 1925 s t. i. Fedelejevo reformo tudi to možnost ukinile (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000, 55). Drugi problematični člen za manjšine je bil sedemnajsti, ki je veleval, da se mora z začetkom šolskega leta 1923/24 v vseh prvih razredih tujejezičnih osnovnih šol uvesti italijanščino kot učni jezik; slovenščina bi tako bila postopoma, vsako leto v enem razredu, izrinjena do šolskega leta 1928/29 (Stranj 1987, 119). Vendar se je to zgodilo prej, kot je bilo predvideno z zakonom. Že v letih 1927/28 je bila zaključena »ofenziva zoper slovenske in hrvaške legalne institucije: šole, jezik, društva, tisk, organizacije, občinsko upravo« (Kacin Wohinz 1990, 71). Najdlje je preživela zasebna slovenska šola v Trstu, kjer je materinščina živela do zaprtja ustanove leta 1930 (Čermelj 1965, 51). Zatiranje manjšin se je kazalo tudi v množičnem ponavljanju razredov slovenskih prvo- in drugošolcev: na ta način so zaključili šolsko obveznost, se »naučili italijanščine, a hkrati bili prikrajšani za širšo izobrazbo« (Cencič 2011, 26).

Gentile je s svojimi ukrepi načrtoval tudi usodo slovenskih srednjih šol: v šolskem letu 1923/24 so namesto nižje realke v Idriji odprli štiri razrede slovenskega nižjega oddelka realke v Vidmu, ki pa je deloval zgolj tri leta. V Tolminu je bil nižji oddelk učiteljišča ukinjen v šolskem letu 1925/26, višjega so poitalijančili. Tega leta je idrijski realki ostal samo še sedmi razred, nižjo gimnazijo so povsem ukinili (Kacin 2011, 18–19). V slovenščini so nekaj časa še

poučevali na posameznih poklicnih šolah in tečajih v Trstu, na slovenski kmetijski šoli v Gorici ter na tržaških in goriških glasbenih šolah (Bajc in Pelikan 2004, 74). Potem ko so bile dokončno ukinjene vse slovenske srednje šole, je italijanska vlada uvedla slovenščino kot učni predmet na nekaterih italijanskih srednjih šolah, vendar Čermelj (1965, 54) poudarja, da je šlo pri tej potezi zgolj za odsev politične koristi: raznarodovanje se je nadaljevalo, s prevaro pa je bila pomirjena tudi Jugoslavija.

Na začetku so Slovenci protestirali in šolo bojkotirali (Wohinz Kacin in Verginella 2008, 357). Tudi slovenska poslanca sta se v rimskem parlamentu na uvedbo reforme ostro odzvala. Besednjak je leta 1926 zagrozil, da »/.../ se bo vsaka slovenska družina spremenila v šolo in da bodo starši postali učitelji in iz roda rod prenašali jezik in narodno zavest«. Leto kasneje je v svojem zadnjem parlamentarnem nastopu dodal: »/.../ zdržali bomo, kot smo to storili v preteklosti. Uspešno smo se ubranili stoletne avstrijske germanizacije, zato bodite prepričani, da bomo prenesli tudi vašo raznarodovalno politiko« (Pelikan v Kacin Wohinz in Pirjevec 2000, 52).

Nova reforma je Slovence oropala tudi številnih šolskih poslopij, ki so bila zgrajena prav z namenom zagotavljanja šolanja v materinščini. Na Tržaškem so zaprli stavbe v upravljanju Družbe sv. Cirila in Metoda, v Gorici pa so najprej odvzeli Alojzijevišče, nato pa še Šolski, Mali in Novi dom ter S. Gregorčičev dom (Kacin 2011, 22–23). Z zaprtjem enih in poitalijančenjem drugih manjšinskih šol je že pred Gentilejevim odlokom izgubilo službo vsaj 200 slovenskih in hrvaških učiteljev, kasneje se je število takšnih zvišalo še za tisoč (Čermelj 1965, 60). Tisti, ki so uspeli obdržati službo, so bili poslani v notranjost države, da bi jim bil preprečen stik s svojim narodom, na njihova delovna mesta pa so postavili »politično ustrezne« (Tul 2009, 118).

### ***3.2.2.1 Vloga duhovščine***

Slovenski manjšini, katere laična inteligenca je bila med letoma 1918 in 1928 močno okrnjena, je ostalo še 272 duhovnikov, katerih izobrazba je bila enakovredna akademski (Besednjak v Pelikan 2002, 63–64). Verouk se je lahko v šolah poučevalo v materinščini do šolskega leta 1927/28, potem je bil prestavljen v cerkve, saj so se slovenski duhovniki uprli rabi slednjega kot sredstva italijanizacije (Juvančič v Bajc in Pelikan 2004, 82). Goriški

nadškof Sedej je med drugim začel z ustanavljanjem farnih šol, v katerih so slovenski otroci dobivali poleg verske in jezikovne tudi narodno vzgojo (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000, 55). Te t. i. Sedejeve šole so bile kot edine slovenske šole med letoma 1928 in 1943 posejane po vsej Julijski krajini in starši so jih kljub hudim pritiskom odločno podpirali (Kacin 2011, 27–28). Edina javna ustanova, kjer je bilo poučevanje slovenščine možno tudi v medvojnem obdobju, je bilo goriško Malo semenišče (Kacin 2011, 36).

### ***3.2.2.2 Ilegalni tečaji slovenščine***

Ko je bila slovenščina v šolah ukinjena, so začeli starši po vaseh prirejati jezikovne tečaje za najmlajše. Italijani so jih nemudoma prepovedali, proti prirediteljem pa v primeru odkritja postopali policijsko in sodno (Čermelj 1965, 58). Vodstvo slovenskega narodnega gibanja je na ta poslednji udarec odgovorilo z organizacijo ilegalnih tečajev učenja materinščine (Kacin Wohinz in Pirjevec 2000, 55). Zlasti v mestih, kjer je bila težnja po asimilaciji močnejša, so začeli nastajati zasebni, skrivni tečaji. Danes so sicer poznani samo tisti, ki jih je italijanska policija odkrila: v Gorici sta delovala vsaj dva, in sicer v šolskih letih 1925/26 in 1927/28, organiziralo pa ju je Splošno žensko društvo. V Trstu je takšen tečaj deloval v šolskem letu 1937/38 (Pahor v Kacin 2011, 21–22).

Slovinci so na skrivaj izdajali tudi prepovedane slovenske šolske učbenike, ki so jih policijski agenti iskali in plenili celo po domovih. Abecednik Prvi koraki Goriške matice je izšel leta 1926, tako kot berilo Kolački pri goriški Mohorjevi družbi (Cencič 2011, 26).

## 4 SPOMINI IZ ŠOLSKIH KLOPI

### 4.1 FAŠISTIČNA ŠOLA SKOZI PRIČANJA ITALIJANSKIH UČENCEV

Izpovedi nekdanjih italijanskih šolarjev sem pridobila s pomočjo:

- študije profesorice Mirelle D'Ascenzo **Lucciole per lanterne: Osnovna šola pod fašizmom v spominu učencev** (izjave anonimnežev A, B, C, Č, D, E, F);
- raziskave profesorice Giulie Invrea in Simone Tagliaferri z naslovom **Spomini med klopmi: intervjuji**, kjer so jima odgovarjali Alessandra, Angela, Eros, Franca, Francesco, Giacomo, Lorenzo, Matteo, Nicolo ter anonimni osebi 1 in 6;
- kratkega dokumentarnega filma Fulvia Montana **Boia chi molla: šola v času dučēja** (izjavi Giovannija in Pietra).

#### 4.1.1 Učilnica

V času fašizma so se morale šole pri opremljanju prostorov podrediti enotnim navodilom iz Rima. V vsaki učilnici velike ali majhne, mestne ali vaške, osnovne ali srednje šole sta morali viseti podobi kralja Viktorja Emanuela III. in Benita Mussolinija, po želji pa so bile lahko dodane še fotografije drugih pomembnih osebnosti tistega časa.

*»Pri nas so visele slike papeža, dučēja in kralja« (C).*

Paolucci (2010, 400) navaja, da so bele zidove krasili tudi križ, bronasta tablica v čast t. i. neznanemu vojaku in Listina o zmagi. Poleg tega so bili nepogrešljivi še tabla iz skrilavca, veliko računalo na kroglice in omara s policami za knjige. Ostala oprema prostorov je variirala glede na finančne zmožnosti šol (glej tudi Sliko 4.1).

*»Pri nas je oprema komajda ustrezala minimalnim standardom. Vse klopi so bile enako velike, imele so po dva sedeža, na sredini je bil črnilnik /.../; spredaj na katedru je stala velika miza, na zidu za njo je visel zemljevid« (B).*

*»Hodili smo v šolo na grad, v stolpu katerega je bila posebna učilnica za risanje« (Eros).*

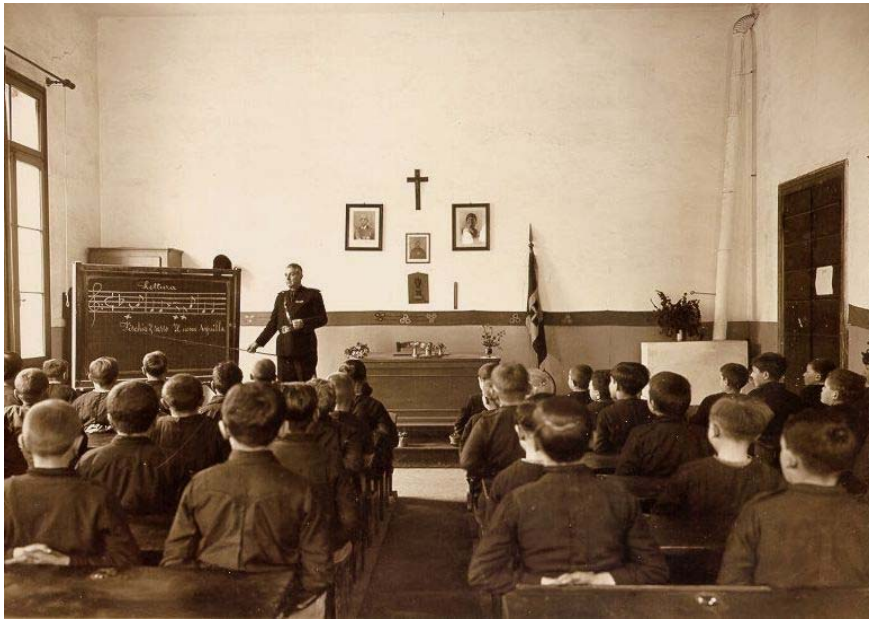
*»Šola je bila brez ogrevanja« (6).*

*»/.../ zelo lepa vila, v kateri je živela tudi učiteljica« (Franca).*

*»Spomnim se, da ni bilo niti sanitarij« (1).*



Slika 4.1: Deški razred pri uri glasbene vzgoje v osnovni šoli kraja Citadella (Padova)



Vir: Di Palma (2005).

Za časa Mussolinija je bilo v razredih osnovnih šol približno dvakrat toliko otrok kot danes. Podatki iz šolskega leta 1926/27 poročajo, da je bilo v učilnici povprečno 39 učencev, pet let kasneje pa so že dosegli kvoto 48 otrok na učitelja (Paolucci 2010, 400).

*»Bilo nas je sedem klopi po dva v treh vrstah, torej vsega skupaj 42 učencev« (E).*

Otroci so bili v večini primerov razdeljeni v razrede glede na spol.

*»Učiteljice so poučevale deklice, učitelji pa fante. Vsi skupaj smo se zbrali samo ob koncu šolskega leta na zaključni prireditvi« (Pietro).*

#### **4.1.2 Pouk**

Razlike med mestnimi in vaškimi šolami so bile očitne. Zahtevnost in kakovost pouka sta se z oddaljevanjem od mestnih središč znatno manjšali. Dodatna težava pri šolanju vaških otrok je bilo tudi dejstvo, da so znali komunicirati samo v narečju.

*»V osnovi je bil pouk kar kvaliteten, je pa res, da bolj kot si bil oddaljen od centra, slabše je bilo. Velika večina otrok iz periferije sploh ni poznala italijanščine, vsi so govorili samo svoje dialekte« (B).*

Vsako jutro se je pouk začel s posebnim ritualom: učiteljica je najprej preverila prisotnost, sledila je skupinska molitev, konec obreda pa je zaznamoval vzklik za dučēja.

»Tako ko smo prišli v razred, nas je čakala molitev, saj je bila naša učiteljica zelo verna /.../; in potem seveda viva duče!« (D).

»Učiteljica je poimensko preverila prisotnost, potem pa smo morali pozdraviti dučēja in kralja. Vse skupaj je izgledalo kot nekakšna jutranja zaprisega domovini« (Pietro).

Na Sliki 4.2 lahko vidimo, da so bili verouk, vedenje, higiena, ročna in ženska dela, bralne in pisalne jezikovne vaje ter aritmetika in računovodstvo kot osnovni predmeti prisotni v vseh petih razredih osnovne šole. V drugem in tretjem razredu so se učenci začeli učiti pravopis, s tretjim razredom pa so bili dodani še petje, risanje in lepopis, glasno branje in recitiranje, geografija in telovadba. V četrtem razredu sta nastopili fašistična zgodovina in kultura ter tehniške in naravoslovne vede s higieno. V petem razredu se je bilo treba spoprijeti z osnovami prava in ekonomije.

»Največji poudarek je bil na rimski zgodovini; začeli smo pri Romulu in Remu, nadaljevali z Julijem Cezarjem /.../« (F).

»Srednjega veka in drugih faz zgodovine sploh nismo omenjali« (Č).

»Poznati smo morali vse rodbine italijanskih kraljev« (Giovanni).

»Poezijo smo imeli, spomnim se Pascolija in Carduccija« (H).

Slika 4.2: Enotno osnovnošolsko spričevalo iz šolskega leta 1940/41 po tromesečjih in z zaključno oceno

Anno Scolastico 1940-1941 Anno 19° Era F						
MATERIE	CLASSE (I)	PRIMO TRIMESTRE	SECONDO TRIMESTRE	TERZO TRIMESTRE	RISULTATO DELLO SCRUTINIO	RETELLA
Religione	tutte	suff.	suff.	suff.	suff.	
Canto	3° e succ.	suff.	suff.	suff.	suff.	
Disegno e bella scrittura	3° e succ.	insuff.	suff.	suff.	suff.	
Lettura espressiva e recitazione	3° e succ.	suff.	suff.	buono	buono	
Ortografia	3° e 3°	suff.	suff.	buono	buono	
Lettura ed esercizi scritti di lingua	tutte	suff.	suff.	buono	buono	
Aritmetica e contabilità	tutte	suff.	buono	buono	buono	
Nozioni varie e cultura fascista	1° 2° e 3°	suff.	suff.	buono	buono	
Geografia	3° e succ.	suff.	suff.	buono	buono	
Storia e cultura fascista	4° e succ.	suff.	suff.	buono	buono	
Scienze fisiche e naturali e igiene	4° e succ.	buono	suff.	suff.	suff.	
Nozioni di diritto e di economia	5° e succ.	suff.	suff.	suff.	suff.	
Educazione fisica	tutte	suff.	suff.	suff.	suff.	
Lavori domestici e manuali	tutte	suff.	suff.	buono	buono	
Disciplina (condotta)	tutte	buono	buono	buono	buono	
Igiene e cura della persona	tutte	buono	buono	buono	buono	
Absenze giustificate	tutte	2	2			
Absenze ingiustificate	tutte					

Vir: Vt (2010).

Zlasti v poznih dvajsetih letih so oblasti začele v šole vpeljevati posredne in neposredne vrste propagande fašizma. Učitelji so pri pouku poveličevali režim in opevali Mussolinija, okrog katerega se je začel ustvarjati pravi kult osebnosti (glej Sliko 4.3).

»O dučeju smo morali vedeti vse, kdaj je bil rojen, kaj je delal, zakaj je bil lep /.../, mama, tata, otroci, sestre« (D).

»O Mussoliniju smo govorili neprestano« (Giovanni).

»Mesece in mesece smo govorili in delali eno in isto stvar« (B).

»Učili so nas predvsem biti dobri državljani in odlični vojaki ter upoštevati dučejeva navodila. Spomnim se tudi, da smo veliko govorili o pohodu na Rim« (Giacomo).

Slika 4.3: Stran iz knjige za prvi razred osnovne šole z napisom »Benito Mussolini ima zelo rad otroke. Otroci Italije imajo zelo radi dučeja. Hura za dučeja!«



Vir: Grossi (2005a).

Učenci so morali pri pouku prepevati fašistične pesmi in se učiti fašističnih sloganov.

»Spomnim se, da je bilo potrebno vsako jutro prepevati 'O Giovinezza' in 'Passano i sommergibili'« (Pietro).

»Po zvočnikih smo poslušali fašistične pesmi« (Giovanni).

»V tistem času je bil 'Libro e moschetto' celo na naslovnici učbenika<sup>16</sup>. Kakor koli že, bistvo vsega sem razumel veliko kasneje: pripraviti mlade na vojno« (F).

<sup>16</sup> Glej Sliko 4.4.

Slika 1.4: Naslovnica knjige za drugi razred osnovne šole, ki uprizarja fašistični slogan »Knjiga in puška – popoln fašist«



Vir: De Michele (2010).

Sestavni del propagande so bila tudi zbiranja v šolskih telovadnicah, kjer so se učitelji skupaj z učenci morali družiti vsaj enkrat mesečno.

*»Enkrat mesečno smo po radiu morali poslušati dučejeve govore« (Angela).*

*»V telovadnico smo morali učenci in učitelji v uniformah; tam smo poslušali dučeja« (Giacomo).*

*»Popoldne smo morali iti poslušat seminarje o fašizmu; če se kdo ni pojavil, so šli ponj domov« (Lorenzo).*

### 4.1.3 Učiteljski kader

Učitelje je bilo treba pozdravljati s fašističnim dvigom roke.

*»Pozdrav je bilo potrebno uporabiti v šoli in zunaj nje, vedno spoštljivo. Odnos z učitelji je temeljil na avtoriteti /.../« (Alessandra).*

*»Ni smiselno delati primerjave s sodobnostjo, kajti to bi bilo kot primerjati dve različni civilizaciji« (Francesco).*

*»Nekoč sem bil kaznovan zato, ker nisem pozdravil tako, kot je bilo treba« (C).*

Učitelji, ki so imeli glavno vlogo pri širjenju znanja in fašistične propagande med mladino, so bili večinoma precej strogi in zahtevni.

*»Posebno se spomnim učiteljice petega razreda – bila je taka fašistka, da je bilo prav neverjetno!« (E).*

*» /.../ kontrolirala je celo čistočo naših nohtov in las« (Nicolo).*

*»Učiteljica je bila dobra, z nami je vedno ravnala lepo. Mislim, da je bila zelo sposobna pri opravljanju svojega poklica« (A).*

V učilnici se je disciplina največkrat vzdrževala z grožnjami in s fizičnimi kaznimi.

*»Samo enkrat sem bil tepen, a tisto kazen sem si zapomnil za vekomaj. Ko je prišel učitelj v razred, smo bili verjetno preglasni ..., ne spomnim se točno, vem samo, da je začel v zadnji klopi in vseh trideset nas je dobilo udarec po tilniku. Otroci si doma nismo drznili niti povedati za pripetljaj, saj bi bili verjetno še dodatno tepeni s strani staršev. Veljalo je nenapisano pravilo – če te je učitelj udaril, si bil za to sam kriv« (C).*

*»Spomnim se učitelja, ki je imel tako dolgo palico, da te je dosegel, četudi si sedel v zadnjih klopeh. /.../ govorili so: to je za vaše dobro« (Č).*

*»Nekega dne se je učiteljica močno razjezila, ker je sošolec skrnil njeno palico. Seveda je sledila kazen za vse: dve uri smo morali stati na prstih – bilo je zelo mučno« (Nicolo).*

#### **4.1.4 Spomin**

Negativne spomine na precej strog režim, ki je vladal v šolah, pogosto spremljajo tudi tisti pozitivni na brezskrbnost otroških dni.

*»Mislim, da je bila glavna značilnost tistega obdobje žalost – povsod si se počutil opazovan, nadzorovan, moral si govoriti na točno določen način ...« (D).*

*»Takrat se resnično nismo ničesar zavedali, šele kasneje nam je marsikaj postalo jasno« (Pietro).*

*»Vsi spomini so lepi, kajti v tistih letih na vse gledaš pozitivno« (Francesco).*

*»Ko smo se ob državnih praznikih oblekli v uniforme, je bilo zelo zabavno, saj smo se počutili pomembne« (Matteo).*

## 4.2 ŠOLA POD FAŠIZMOM SKOZI PRIČANJA SLOVENSКИH UČENCEV

Raziskavo o odnosu primorskih Slovencev do obdobja, ko so obiskovali italijanske šole, sem izvedla s pomočjo **polstrukturiranih intervjujev** na Goriškem in Tržaškem, kjer so mi odgovarjali ga. Ines Mikluž, ga. Irena Pavlin, g. Jožko Gerdol, ga. Lidija Vižintin, g. Savo Mikluž, ga. Stanka Hrovatin, ga. Štefka Pavlin, ga. Tatjana Koršič Gerdol, ga. Vera Čok Vesel, g. Viljem Mišigoj in g. Viktor Vižintin (glej prilogo A). Poleg tega sem se oprla še na pričanja iz dokumentarca **Šola pod fašizmom: Kras med dvema vojnama**, ki ga je predvajala TV Slovenija leta 2009. Od tod sem povzela mnenja g. Marjana Božeglava, ge. Slave Svetina, g. Slava Batiste in ge. Vere Brgoč.

### 4.2.1 Razmere šolanja slovenskih otrok po Gentilejevi reformi

Večina stavb, ki jih je italijanski okupator namenil šolanju Slovencev, je temu služila že v času Avstro-Ogrske. Stanje objektov se je razlikovalo od kraja do kraja: medtem ko je ponekod pouk potekal v novih, prostornih stavbah, se je drugje v eni učilnici stiskalo tudi več razredov skupaj.

*»Naša šola je bila sestavljena iz dveh stavb: v eni sta bili dve, v drugi pa tri učilnice«* (Savo Mikluž).

*»Naša šola je bila tako majhna, da smo bili v enem prostoru kar trije ali štirje razredi skupaj«* (Viljem Mišigoj).

*»Drugi in četrti razred sta bila v eni izmed hiš na vasi, ker v šoli ni bilo dovolj prostora«* (Štefka Pavlin).

*»/.../ velika večnamenska stavba, v kateri je bil prostor za razrede, stanovanja in cerkev«* (Viktor Vižintin).

V skupino osnovnih šolskih potrebščin so spadali torba, peresnica, zvezki, črnilnik, pero, barvice in svinčnik (glej Sliko 4.5), vendar je bilo v praksi odvisno od finančnih sposobnosti posamezne družine, kaj od zgoraj naštetega je imel otrok s seboj pri pouku.

*»Dostikrat smo prijokali domov – mama, jaz nisem nič razumela, učiteljica je rekla, da mi moraš kupiti zvezek. Ampak jaz nimam denarja, je rekla mama ... tam je papirnata vrečka in piši gor kar hočeš«* (Slava Svetina).

*»Šolsko torbo mi je sešila mama kar iz cunj«* (Irena Pavlin).

»V tretjem razredu je bilo potrebno imeti poseben zvezek za lepopisje, ki je imel dve črti – za velike in male pisane črke. V šagolarju smo imeli svinčnik, gumico, pero in barvice. Jaz sem si to leseno škatlico s potrebščinami vsaki dan kar v stopnišču izmenjeval s starejšo sestro, ki je na srečo vedno pouk začenjala šele, ko sem jaz že končal« (Viljem Mišigoj).

»Vsak je moral imeti s seboj svojo stekleničko črnila« (Ines Mikluž).

Slika 4.5: Ilustracija šolskih potrebščin v knjigi za prvi razred osnovne šole



Vir: Grossi (2005b).

Obvezen pouk je potekal od ponedeljka do sobote, vendar so se morali učenci ob sobotah popoldne znova vračati v šolo zaradi t. i. fašističnih sobot, ki so bile organizirane z namenom propagiranja režima in poveličevanja vodje.

»Peli smo fašistične pesmi, punce smo se učile plesti, štrikati« (Štefka Pavlin).

»Vsako soboto popoldne smo se dobivali pred šolo in se igrali« (Irena Pavlin).

»Udeleževati smo se morali shodov, ki so jih organizirali fašisti; na primer dvig zastave« (Viljem Mišigoj).

»Nekega dne se spomnim, da so nas peljali na ogled dokumentarca o Mussoliniju, in vsi so navdušeno kričali duče, duče, duče! Jaz sem bila tiho, ker sem čutila, da ne spadam zraven« (Vera Čok Vesel).

Za tovrstne priložnosti so morali šolarji tako kot sicer tudi ob drugih državnih praznikih in proslavah nositi posebne uniforme mladinskih fašističnih organizacij, ki so se med seboj razlikovale glede na spol in starostno skupino posameznega učenca (glej Sliko 4.6).

*»Kot Piccole Italiane smo imele črna krilca, bele bluže in črne kapice«* (Vera Čok Vesel).

*»Fantje, Balilla, so imeli zelene hlače, srajco in kapo«* (Štefka Pavlin).

*»Ne moji starši ne jaz nismo bili včlanjeni v fašistično organizacijo, zato tudi nisem imela uniforme in nisem hodila na shode. Počutila sem se izključena, ker so bili tam vsi moji prijatelji«* (Lidija Vižintin).

*»Ob sobotah popoldne smo morali v šolo z uniformo, ker pa je jaz nisem imel, so me postavljali na konec vrste. Zlagal sem se, da doma nimamo denarja, zato so mi na tajništvu šole podarili denarni bon za nakup divize. Ker sem se zavestno odločil, takrat na gimnaziji sem že bil pri pameti, da uniforme nočem nositi, sem se naslednji dan ponovno zlagal in rekel, da v trgovini, kamor so me poslali, niso imeli ustrezne mere zame. Od takrat naprej ob sobotah nisem več hodil v šolo«* (Viktor Vižintin).

Slika 4.6: Male Italijanke in Balilla



Vir: Grossi (2005c).

Pravilo usklajenega oblačenja otrok je veljalo tudi v času pouka. Tako za dečke kot za deklice je bilo obvezno nošenje črne haljice z belim ovratnikom, ki so jo imenovali *grebiule* (glej Sliko 4.7).

*»V razredu smo imeli črne haljice z belim ovratničkom«* (Štefka Pavlin).



Slika 4.7: Učenci osnovne šole Rione Madonnina iz Modene po zaključku pouka odhajajo domov v haljicah



Vir: Grossi (2005č).

#### 4.2.2 Italijanski učitelji/-ce ter njihov odnos do slovenskih otrok in slovenščine

V obdobju med obema vojnama naj bi bili vsi slovenski učitelji prisilno zamenjani z ustrežnejšimi italijanskimi, vendar na osnovi ustnih virov ugotovimo, da je tako na Goriškem kot na Tržaškem le ohranilo delovno mesto nekaj Slovencev.

*»V Gorici na srednji šoli smo imeli učiteljico, ki je bila po mojem mnenju Slovenka, saj se je pisala Peloz. A se nikoli ni izdala, govorila je samo italijansko« (Savo Mikluš).*

*»V prvem razredu osnovne šole v Trstu smo imeli učiteljico, ki se je pisala Černika, vendar nikoli ni pokazala, da je Slovenka. Samo ko česa nisem razumel, mi je v slovenščini lepo vljudno razložila, kaj pomeni. Šele naslednje leto so jo odpeljali drugam« (Jožko Gerdol).*

*»Tudi pri uršulinkah v Gorici smo imeli slovensko učiteljico« (Tatjana Koršič Gerdol).*

Vsiljen italijanski kader je bil v slovenski skupnosti na Primorskem različno sprejet. Veliko učiteljev se je na delo sicer vozilo vsakodnevno, tisti pa, ki so bili priseljeni od daleč, so morali pokazati dobro voljo in spoštovanje do slovenske manjšine, če so se želeli uspešno integrirati v novo okolje.

*»Učiteljice so se zelo dobro vključile v skupnost, čez čas so bile kot prave domačinke« (Štefka Pavlin).*

*»Iz Barija sta prišli učiteljici Lena in Giuseppina, ki nista znali niti ene slovenske besede. Na vasi jih nihče ni maral« (Ines Mikluž).*

*»Spomnim se učitelja iz Trevisia, ki smo ga imeli kar radi. Večkrat je nas otroke vprašal za kakšno slovensko besedo, da se je potem tudi v okolici bolje znašel« (Viljem Mišigoj).*

Nova zakonodaja, ki je rabo slovenščine prepovedovala na vseh javnih mestih, je tako ali drugače poskrbela, da so se številni slovenski otroci z osnovami italijanskega jezika srečali že pred vstopom v osnovno šolo.

*»Za nas je bilo nekoliko lažje, ker smo se z italijanščino srečali že v vrtcu« (Irena Pavlin).*

*»Imeli smo srečo, da smo živeli blizu Gorice. Skoraj vsaki dan smo hodili tja pohajati, tako da ni bilo učenca, ki bi prišel v prvi razred brez znati vsaj malo italijanščine« (Savo Mikluž).*

*»Moj oče je bil zelo zaveden, zato me ni hotel vpisati v vrtec. Zavedal se je, da bodo otroke prej ko slej želeli poitalijančiti, ampak vsaj tistih nekaj let mi je želel prihraniti. Fašistični milici se je zlagal, da me v vrtec niso poslali zato, ker da je žena bolna in želi otroka pri sebi. Jezika sem se sicer potem vseeno naučila, že preden sem postala šolarka, in sicer od italijanskih turistov, ki so poleti letovali pri nas. In naj povem, da sploh ni bil takšen problem naučiti se italijansko, kolikor razumeti, zakaj moramo drugi jezik pozabiti.« (Stanka Hrovatin).*

*»V prvem razredu nismo znali niti besedice v italijanščini. V vrtec nisem hodil, starši pa so obiskovali slovenske šole, tako da se nisem imel od kje naučiti« (Viljem Mišigoj).*

Med poukom so osnovnošolci upoštevali prepoved slovenščine, vendar pa je bilo to pravilo največkrat kršeno že takoj po izstopu iz učilnice, in sicer zlasti v vaseh, kjer je prevladovalo slovensko prebivalstvo.

*»Samo v šoli je bil problem, drugje smo govorili slovensko. Nikoli nismo občutili nobenih zahtev ali pritiskov, da moramo govoriti italijansko. Ob nedeljah smo s cerkvenim pevskim zborom celo prepevali slovenske pesmi, pa nas nikoli nihče ni preganjal« (Savo Mikluž).*

*»Kljub temu da nas je učiteljica vedno nagovarjala, naj govorimo med seboj italijansko, smo mi delali po svoje in govorili slovensko. Tudi med odmori, ko smo bili na hodniku ali dvorišču /.../; večkrat je kričala na nas, ampak ni zaleglo, smo bili mi bolj vztrajni kot ona« (Viktor Vižintin).*

*»Seveda smo se tudi v razredu kdaj pa kdaj med sabo v slovenščini pogovarjali, ampak bolj po tihem« (Irena Pavlin).*

Če v vaseh italijanske oblasti Slovencev niso tako zatirale, pa je bil v narodnostno mešanih mestih nadzor nad upoštevanjem zakonov veliko strožji.

*»Na osnovni šoli v Trstu vsekakor nisem bila edina Slovenka v razredu, vendar koliko nas je bilo, ne vem, ker se nismo izdajali« (Vera Čok Vesel).*

*»Ko sem šla na učiteljišče v Trst, nisem vedela niti, če je še kakšen Slovenec v razredu; morda je bil, a smo se bali povedati« (Stanka Hrovatin).*

Večina slovenskih staršev se je le stežka sprijaznila z dejstvom, da so Italijani njihovim otrokom onemogočili šolanje v materinščini, zato so iskali druge rešitve. Hčerke in sinove so slovenščino učili doma, ključnega pomena pa je bila tudi vloga verouka in narodno zelo zavedne slovenske duhovščine.

*»Naš nono je vsako zimo ob ognjišču na glas bral slovenske romane. K nam so hodili fantje in dekleta vseh starosti iz cele vasi in poslušali« (Ines Mikluž).*

*»Lepe slovenščine sem se naučila doma, saj je bila mati učiteljica na Ciril-Methodovi šoli v Trstu« (Vera Čok Vesel).*

*»Nas je slovenščine naučil župnik Abram, Trentar so mu pravili. V posebni sobi župnišča smo imeli dvakrat tedensko učne ure katekizma in slovenskega jezika. Čim je kdo potrkal na vrata, smo morali pod klopjo hitro zamenjati knjige« (Lidija Vižintin).*

Ko so slovenski duhovniki opazili otroke, ki so bili nekoliko sposobnejši od povprečja, so jih pogosto pošiljali v Malo semenišče v Gorico, za katerega je Vatikan dosegel, da slovenskega učnega jezika ni bilo treba ukiniti niti po uvedbi Gentilejeve šolske reforme.

*»Slovenščine sem se naučil v semenišču v Gorici. Od 52 učencev v prvem letniku nas je bilo vsaj 30 Slovencev. Slovenska skupina se je maternega jezika učila dvakrat tedensko po eno uro s profesorjem Kacinom. Prej sem znal samo govoriti slovensko, vendar sem na račun semenišča postal pravi Slovenec, in šele takrat sem lahko staršem prvič v življenju poslal pismo v slovenščini. Tudi Italijani in Furlani so imeli slovenščino kot učni predmet« (Jožko Gerdol).*

Italijanske učiteljice so bile do slovenskih otrok stroge, vendar večinoma prijazne in človeške; le občasno je prišlo do incidentov.

*»Vse učiteljice so bile prijazne, ampak v razredu je morala biti disciplina« (Irena Pavlin).*

*»Z učitelji na osnovni šoli nismo imeli nikoli težav. Tistim, ki so se na delo vozili z vlakom, smo včasih, ko je bilo veliko snega, odhiteli celo na železniško postajo pomagati, da so lažje*

*prišli v šolo. Morda je bilo res nekoliko strogo, vendar ne tako zelo kot gor na Vipavskem: iz pripovedovanj drugih vem, da so jim za kazen pljuvali v usta. /.../ so pa nas učitelji v Gorici na nižji srednji šoli pogosto zmerjali, da smrdimo» (Savo Mikluž).*

*»Ni bilo čutiti nekega sovraštva ali močne fašistične naravnosti. Spomnim se, da so bili učitelji strogi zlasti glede jezika, ampak so verjetno tudi oni imeli taka navodila« (Viljem Mišigoj).*

*»Naša učiteljica v Trstu je bila zelo človeška in pravična: nekega dne me je sošolka, ki je bila po rodu Grkinja, užalila, ko me je poklicala »sciava.« Jaz sem jo porinila in ji zabičala, da nisem »sciava,« ampak sem Slovenka, tako kot je ona Grkinja. Učiteljica je poklicala starše obeh v šolo in poskrbela, da se je vse razrešilo v najlepšem redu, in tudi s sošolko sva bile kmalu ponovno prijateljice« (Stanka Hrovatin).*

*»Ko je moja nona Katka prišla v razred, da bi otrokom pripovedovala slovenske pravljice, so učiteljice zapustile učilnico, da ne bi poslušale ali pa da jih ne bi kdo ovadil. Niso bile ravno tako slabe, kot smo mi mislili. Morale so pač delati svoje delo, da so si prislužile kruh« (Marjan Božeglav).*

*»Enkrat nisem bil pozoren, ko sem v razredu par besed spregovoril po slovensko s sošolcem, ga pozdravil. Za mano je v razred vstopila učiteljica in bil sem šokiran, ko mi je vtaknila prste v usta ..., tako mi jih je raztezala, da sem mislil, da me bo raztrgala. Vreščal sem kot zverina« (Slavo Batista).*

Kazni, ki so iz takšnih ali drugačnih razlogov doletele učence, so bile različne. Nekatere so učitelji postavili v kot, drugim so dodelili dodatne domače naloge, tretjih so se lotili z udarci.

*»Večinoma smo klečali v kotu ali pa so nam dali izredne domače naloge. Včasih je kakšen sošolec dobil s palico po rokah, ampak to je bilo tudi vse« (Viljem Mišigoj).*

*»V prvem razredu s kaznimi še ni bilo tako hudo, v drugem pa sem že večkrat fasala z leseno peresnico po rokah, pet- ali desetkrat; enkrat se je škatla odprla in železna špica peresa se mi je zapičila v roko. Večkrat sem morala klečati na koruzi za tablo in gledati v zid. Zgodilo se je tudi, da me je učiteljica za kazen po pouku zaprla v učilnico. Fantje so bili večkrat precmokani; spomnim se, da je nekega dne prišel sošolčev oče potožiti v šolo, ker je fantič moral celo k zdravniku« (Ines Mikluž).*

*»Pri nas dekleta niso delala težav, so pa fante včasih zaprli v klet, kjer so bila shranjena drva« (Štefka Pavlin).*

*»Če je imela deklica preveč kratko oblekico, jo je učiteljica ovila v časopis, vse skupaj zapela z bucikami in jo poslala po vseh razredih, kar ni bilo ravno pedagoško« (Stanka Hrovatin).*

Učenci so avtoriteto učiteljev večinoma spoštovali, čeprav v raziskavi naletimo tudi na primere, ki razkrivajo uporniško plat slovenskih otrok.

*»Nekega dne je našo učiteljico zaradi bolezni nadomeščala neka mlada Goričanka. Ker sošolec ni znal snovi, ga je hotela z lesenim metrom mahiniti, zato jo je zgrabil za vrat. Bila je tako šokirana, da je spustila meter in tekla z razreda. Nikoli več se ni vrnila« (Savo Mikluž).*

*»Doma so se starši jezili, zakaj se učimo italijansko in ne slovensko, kar je na nas nedvomno vplivalo. Učiteljic nismo nikoli marali in večkrat se je zgodilo, da ko so se po pouku odpravile domov, smo otroci za njimi metali kamenje in vse, kar nam je prišlo pod roke. Velikokrat smo jih tudi zmerjali po slovensko« (Viljem Mišigoj).*

*»Iz učiteljice, ki se je pisala Vacca (tj. krava), sem se pogosto delala norca. Nekega dne sem pri domači nalogi zanalašč napisala: »Oggi sono andata a pascolare le vacche« (tj. Danes sem šla pasti krave). Ko me je učiteljica zaradi tega kaznovala s klečanjem na koruzi, sem se tako razjezila, da sem z železno lasnico z velikimi tiskanimi črkami v zid zadržala besedo VACCA /.../. Tudi fantje so ji zaradi priimka večkrat pred hišo nesli seno« (Ines Mikluž).*

#### **4.2.3 Osnovnošolski pouk in prehod na višjo stopnjo**

Pouk na osnovnih šolah je bil za razrede z italijanskimi in slovenskimi otroki zastavljen na enak način: največji poudarek je bil na nadgrajevanju znanja italijanščine, na zgodovinskem in geografskem poznavanju Italijanske države in naroda ter na povečevanju režima in vodje idr. Snov je bila nekoliko prilagojena samo na šolah, kjer slovenski učenci niso imeli predhodnega znanja italijanskega jezika.

*»V prvih razredih smo se najprej učili osnovne italijanske besede ter delali črte in pikice. Ampak tudi kasneje je bila snov bolj revna: imeli smo geometrijo, računovodstvo, slabo je bilo tudi znanje geografije – za Jugoslavijo nismo vedli niti, da je naša soseda. Pri zgodovini smo obravnavali bolj ali manj samo Italijo« (Ines Mikluž).*

*»Imeli smo naravoslovje, zemljepis, zgodovino, računanje, italijanski jezik, ampak vse teme so se vile okrog Italije. Pri zemljepisu smo obravnavali italijanske pokrajine, mesta, pri zgodovini dučeja, Karolino iz Črne gore ...« (Štefka Pavlin).*

Medtem ko so se nekateri slovenski otroci brez večjih težav prilagodili okoliščinam in se na pouk v tujem učnem jeziku privadili, je drugim italijanščina predstavljala pravo oviro.

*»Uspehi v šoli so bili taki pač, kot so bili, ampak vsekakor smo imeli mi več težav kot Italijani, ki so hodili z nami v razred« (Savo Mikluž).*

*»V šoli sem bila kar pridna, dobila sem celo nagrado »Dante Alighieri« za italijanski jezik« (Lidija Vižintin).*

*»Nekaj sošolcev ni izdelalo razreda, ampak ne vem, ali je bil za to kriv učni jezik ali se jim enostavno ni dalo učiti« (Irena Pavlin).*

Za nadaljevanje izobraževanja na srednji šoli so se zlasti zaradi finančnih nezmožnosti družin odločili le redki.

*»Iz osnovne šole, kjer nas je bilo okrog petindvajset, smo se na srednjo vpisali morda v petih, več ne.« (Vesna Čok Vesel).*

*»V naši družini je po končani osnovni šoli od sedmih otrok nadaljeval samo najstarejši brat, pa še to samo zato, ker je učitelj klical domov očeta in ga prepričal« (Irena Pavlin).*

*»Najprej sem šel na nižjo srednjo šolo v Gorico, a sem se po enem letu odločil, da bom študiral še naprej, zato sem opravil sprejemni izpit in se vpisal na gimnazijo v Gorici. In nisem bil edini Slovenec v razredu, vsaj eni trije ali štirje smo bili« (Viktor Vižintin).*

#### **4.2.4 Spomin**

Spomini in občutki primorskih Slovencev do časa, ko so obiskovali italijanske šole, so precej deljeni: nekateri se šolskih dni spominjajo z veseljem, drugi trdijo, da do tistega obdobja ne gojijo niti posebnega veselja niti odpora, tretji imajo na šolske dni izključno negativne spomine.

*»Nihče ne more verjeti, kaj vse smo mi prestajali, ko smo hodili v šolo. Dvakrat sem se polulala sede v učilnici, ker mi učiteljica med uro ni dovolila na stranišče samo zato, ker nisem znala pravilno zastaviti vprašanja v italijanščini« (Ines Mikluž).*

*»Ne morem reči, da imam na šolo grde spomine. Takrat se je vedno kaj dogajalo, veliko smo se igrali, družili, peljali so nas na morje v Gradež /.../; za nas, revne vaške otroke, ki nismo nikoli imeli ničesar, so bile to novosti« (Irena Pavlin).*

*»Ne spomnim se, da bi kdaj občutila kake posebne pritiske. Naša generacija ni doživela tistega prehoda, v takšnih okoliščinah smo se rodili in za nas je bilo povsem normalno, da se v šoli govori italijansko, takoj po zaključku pouka smo se lahko vrnili k slovenščini« (Lidija Vižintin).*

*»Na osnovno šolo nimam lepih spominov. Bilo je kruto in zadalo mi je take rane, da sem celo življenje čutil bolečino. Dolgo sem bežal od tega ...« (Slavo Batista).*

»Mislim, da smo se otroci takrat enostavno sprijaznili s tistim, kar je bilo. Resda učiteljev nismo marali, imam pa tudi nekaj lepih spominov. V času počitnic je bila na primer organizirana kolonija: takrat smo hodili na izlete, se vsakodnevno umivali, kar je bila za nas novost, saj doma nismo poznali tuša. Takrat sem celo prvič v življenju poizkusil kruh« (Viljem Mišigoj).

»Jaz bi temu rekla otroška leta brez otroštva. Bila sem žrtev dveh vzgoj: ena je bila brezkompromisna, doma, narodno-zavedno slovenska, druga pa tista, ki me je lomila, ni me pa strla« (Vera Brgoč).

»Nimam grdih spominov na tisto obdobje. Moji starši recimo niso marali Italijanov, ker so bili navajeni na Avstrijce, ampak naša generacija je rasla z italijanskim sistemom. Otroci smo vedeli, da moramo v italijansko šolo in da druge možnosti ni. Italijanščina nas niti ni tako zelo motila, ker smo je bili vajeni že iz vrtca, pa tudi učiteljice so bile prijazne« (Štefka Pavlin).

»Ne bom pozabila, kako sem kot otrok neprestano spraševala, zakaj ne smem govoriti slovensko. Ko sem šla na cesto, so me doma vedno opozarjali, naj pazim, kako govorim, in takrat sem se počutila manjvredno. Najhujše je bilo to prepričevanje, da so nas fašisti rešili in da smo iz barbarov brez kulture končno postali narod kot vsi drugi; to je bil kriminal zlasti zato, ker otroci smo se tega nalezli. Čeprav smo doma govorili slovensko in poslušali starše, so nas Italijani v to prepričevali najprej v osnovni šoli in potem še vsa leta na srednji. Šele ko sem se odločila za OF, sem izgubila ta občutek manjvrednosti. Kot 14-letna deklica sem že začela sama razmišljati in ugotavljati, da kar so nas učili, ni bilo res« (Stanka Hrovatin).

## 5 ZAKLJUČEK

Uvodno zastavljena tezo o glavnem namenu Gentilejeve šolske reforme sem dokazala v teoretičnem delu naloge. Na osnovi proučene literature namreč lahko zaključimo, da je fašistična vlada z novim odlokom zarisala piko na i dotedanjim večdesetletnim prizadevanjem za čim hitrejšo in čim bolj učinkovito opismenjevanje italijanskega ljudstva, kar je bilo bistvenega pomena za narodno poenotenje. Kljub vsemu pa se lahko novi reformi očita neko vrsto ambivalentnosti, kajti toliko, kolikor je pozitivnega prinesla Italijanom, je storila negativnega za narodne manjšine, ki so po koncu prve svetovne vojne ostale znotraj italijanskih meja. Minister Gentile je leta 1923 Slovence prikrajšal za vse, za kar so se borili v prejšnjem obdobju. Z ukinitvijo slovenskega in uvedbo obveznega italijanskega šolanja za vse so postali zlasti otroci tarča načrtnega raznarodovanja in poitalijančevanja.

V empiričnem delu diplomskega dela sem ugotavljala, kakšen spomin na obdobja šolanja gojijo ti učenci v odraslih letih. Pri raziskavi sem se oprla na vzorec petnajstih oseb moškega in ženskega spola v starosti od 77 do 89 let, ki so zaradi nove šolske reforme obiskovali pouk v italijanskem jeziku na Tržaškem ali Goriškem. Analiza intervjujev začetno domnevo o negativnih občutkih primorskih Slovencev do šolskih dni pod fašizmom delno potrdi in delno zavrne, kajti na osnovi odgovorov lahko intervjuvance razdelimo v tri skupine:

- 1) *»Na šolo imam negativne spomine.«*
- 2) *»Nimam posebnih čustveno obarvanih spominov (niti pozitivno niti negativno).«*
- 3) *»Na šolo imam lepe spomine.«*

Sprva presenetni dejstvo, da ima lahko nekdo, ki ni imel pravice šolati se v maternem jeziku, spomine na obdobje šolanja, ki niso negativni (tj. 2. in 3. skupina). Spomnimo se samo na delovanje tržaškega pisatelja Borisa Pahorja, ki neutrudno že desetletja opozarja na težke razmere pod fašizmom, ki jih je kot deček izkusil na lastni koži. V eni izmed novel na primer pripoveduje o tretješolki Julki, ki je med odmorom v razredu spregovorila slovensko in s tem tako razjezila italijanskega učitelja, da jo je pred očmi sošolcev za lase obesil na obešalnik: *»/.../ bomo videli ali vas bomo tako naučili!«* (Pahor 2009, 47–52). Še bolj tragična pa je zgodba Miroslava Brezavščka iz Cerovega v Goriških brdih, ki jo spoznamo skozi Bevkovega literarnega junaka Jerka. Skupaj s še nekaterimi drugimi slovenskimi dijaki je v Gorici ustanovil ilegalno organizacijo Črni bratje kot odgovor na pritisk Italijanov in nasilno asimilacijo, ki so ji bili podvrženi Slovenci na Primorskem. Vendar pa je Mirka zvestoba in



ljubezen do slovenskega naroda in jezika stala življenja pri rosnih trinajstih letih, s čimer je po navedbah Cencičeve (2011, 121) verjetno postal prva mladoletna fašistična žrtev v evropskem merilu. Če so bili otroci tedaj resnično izpostavljeni takšnim življenjskim razmeram, kot navajata pisateljja, kako je potem mogoče, da se številni moji sogovorniki obdobja šolanja ne spominjajo s tolikšnim odporom? Odgovor je preprost: tako Pahor kot Brezavšček, rojena v letih 1913 oziroma 1917, sta v osnovno šolo vstopila pred uvedbo Gentilejeve reforme, in več let sta se lahko šolala v slovenskem jeziku, preden so jima ga odvzeli in vsilili drugega, tujega. Fašizem in italijanščina sta ju presenetila pozno, in sicer kot dijaka srednjih šol v Trstu oziroma v Gorici, potem ko sta že imela dobro izoblikovano zavest o narodni pripadnosti. Povsem drugačne so bile okoliščine, v katerih so se z režimom in s tujim jezikom srečali intervjuvanci iz moje raziskave: rojeni med leti 1925 in 1936 so bili že od samega začetka izpostavljeni razmeram, ki so pripadnike starejših generacij presenetile šele kot najstnike. Številni vprašani so poudarili, da druge realnosti kot te, da se doma govori slovensko, v šoli pa italijansko, preprosto niso poznali. Številni se krivice niso niti zavedali, kajti sami tistega prehoda, nenadne ukinitve materinščine v šolah, niso nikdar občutili; nemogoče jim je bilo namreč odvzeti nekaj, česar niso nikoli imeli.

Na razhajanja v mnenjih in spominih na fašistično šolo pa ne naletimo samo med dvema različnima generacijama, ampak tudi pri intervjuvancih približno iste starosti. Slovenski otroci so bili namreč pravilom italijanskih oblasti izpostavljeni v različnih okoliščinah, zato tudi na primer razlika med občutki vaških otrok na eni in meščanskih na drugi strani. V okoliških, pretežno slovenskih vaseh je bilo resda potrebno obiskovati pouk v italijanskem jeziku, vendar so se lahko šolarji med seboj že v odmorih brez večjih posledic pogovarjali v slovenščini. V narodnostno mešanih mestih Trst in Gorica se je pisala povsem druga zgodba, kajti slovenski učenci so morali na besede paziti ne samo v razredu, kjer je bilo tako strogo, da otroci niso poznali niti prave narodnosti sošolcev, ampak so jih oblasti preganjale tudi na ulici; številni so se zato počutili manjvredne.

Raziskava prav tako razkriva, da imajo osebe, ki so v prvi razred vstopile brez osnovnega predhodnega znanja italijanskega jezika, v povprečju bolj negativen spomin na obdobje šolanja, saj so pouku težje sledili kot pa na primer tisti slovenski otroci, ki so se z italijanščino srečali že prej, bodisi v vrtcu bodisi v domačem okolju.

Številni intervjuvanci pogojujejo občutke do šolskih dni z odnosom, ki so ga bili kot učenci deležni s strani učiteljev. Tisti otroci, ki so imeli strožje ali pa nasilne učitelje, imajo večinoma bolj negativne spomine na šolo kot tisti s profesionalnimi, pravičnimi in prijaznimi učitelji, ki so jim pri pouku izjemoma pomagali celo s slovenskimi prevodi.

Šola je v pozitivnem spominu ostala zlasti tistim, ki se jim je fašistični režim z zvijačami uspel prikupiti. Gre predvsem za otroke revnih družin, ki so od rojstva živeli v pomanjkanju in jim je šola omogočila veselje, o katerem so lahko do tedaj samo sanjali: igre in druženje s sovrstniki v okviru t. i. fašističnih sobot, hrana in nastopanje na shodih ob državnih praznikih, udeleževanje poletnih kolonij na morju itd.

Največ vprašanih potrdi, da se kot otroci kljub opozorilom staršev niso prav najbolje zavedali, kakšnemu manipuliranju so bili podvrženi v šolah. Večina se jih je popačene predstave o svetu, v katero jih je fašizem z različnimi sredstvi prepričeval skozi celotno otroštvo, uspelo rešiti šele, potem ko so bili kot dijaki že bolj sposobni samostojnejšega razmišljanja. In pri marsikaterem primorskem Slovencu je prav spoznanje o dotedanji učinkovitosti taktike režima vzbudilo občutek krivde, ki je prisoten še danes.

## 6 LITERATURA

1. Bajc, Gorazd in Egon Pelikan. 2004. Od konca prve do začetka druge svetovne vojne (1918–1941). V *Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*, ur. Gorazd Bajc, 45–58. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
2. Bevk, France. 1952. *Črni bratje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
3. Cencič, Mira. 2011. *Resnična zgodba o družini Črni bratje*. Škofije: Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij TIGR Primorske.
4. Čermelj, Lavo. 1965. *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*. Ljubljana: Slovenska matica.
5. Čok Vesel, Vera. 2013. Intervju z avtorico. Trst, 27. april.
6. Dal Carobbo, Ilaria. 2008. Il diritto-dovere all'istruzione in Italia. V *L'istruzione in Toscana. Regione Toscana – Rapporto 2007*, ur. IRPET, 15–35. Pisa: Plus-Pisa university press.
7. Daniele, Vittorio in Paolo Malanima. 2012. Alle origini del divario. V *Nord e Sud a 150 anni dall'Unita d'Italia*, ur. Sandro Gattei, 93–104. Roma: SVIMEZ.
8. D'Ascenzo, Mirella in Stefania Spadea. 2010. *Lucciole per lanterne. La scuola elementare durante il fascismo nei ricordi degli allievi*. Dostopno prek: <http://www.mela.scedu.unibo.it/?p=827> (12. junij 2012).
9. De Michele, Girolamo. 2010. *Fascismo pedagogico e fascismo di ritorno*. Dostopno prek: <http://www.carmillaonline.com/2010/09/15/fascismo-pedagogico-e-fascismo-di-ritorno/> (15. avgust 2012).
10. Di Guardo, Antonino. 2012. *Sistema universitario italiano da Casati a Gelmini*. Dostopno prek: [http://www.poliba.it/index.php/it/ateneo/atti/doc\\_download/1628-slide-sistema-universitario-italiano.html](http://www.poliba.it/index.php/it/ateneo/atti/doc_download/1628-slide-sistema-universitario-italiano.html) (15. december 2012).
11. Di Palma, Cristina. 2005. *Lezioni di canto*. Dostopno prek: <http://www.indire.it/immagini/immag/fotobdp/fotobdp27.jpg> (21. julij 2012).
12. Di Pol, Redi Sante. 2002. *Scuola e popolo nel riformismo liberale d'inizio secolo*. Torino: Marco Valerio Editore.

13. --- 2012. Sistema scolastico italiano e insegnamento della religione cattolica dal Risorgimento ai primi decenni del Novecento. *Rivista di studi politici* 24 (1). Dostopno prek: [http://www.istitutospioiv.it/sites/default/files/articolo/Sistema scolastico italiano e insegnamento della religione cattolica dal Risorgimento ai primi decenni del Novecento/ la\\_religione\\_cattolica\\_dal\\_risorgimento\\_ai\\_primi\\_del\\_novecento.pdf](http://www.istitutospioiv.it/sites/default/files/articolo/Sistema_scolastico_italiano_e_insegnamento_della_religione_cattolica_dal_Risorgimento_ai_primi_decenni_del_Novecento/la_religione_cattolica_dal_risorgimento_ai_primi_del_novecento.pdf) (20. julij 2012).
14. Gabrič, Aleš. 2009. *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. Dostopno prek: Digitalna knjižnica Slovenije.
15. Grossi, Edoardo. 2005a. *Il libro per la prima classe. 8/11: Saluto al Duce*. Dostopno prek: <http://www.bdp.it/immagini/immag/inetest/ts2062v1-78.jpg> (21. julij 2012).
16. --- 2005b. *Il libro per la prima classe. 3/11: Nella cartella*. Dostopno preko: <http://www.bdp.it/immagini/immag/inetest/ts2062v1-14.jpg> (21. julij 2012).
17. --- 2005c. *Anni trenta: Il fascismo a scuola*. Dostopno prek: <http://www.indire.it/immagini/immag/phoindipe/msc023.jpg> (3. avgust 2012).
18. --- 2005č. *Grebbiule e cartelle: Fuori dalla scuola*. Dostopno prek: <http://www.indire.it/immagini/immag/phoindisa/s27ecs024.jpg> (3. avgust 2012).
19. Gerdol, Jožko. 2013. Intervju z avtorico. Trst, 25. april.
20. Ghidetti, Enrico. 2011. *La Letteratura dell'Italia Unita*. Dostopno prek: [http://www.treccani.it/enciclopedia/la-letteratura-dell-italia-unita\\_\(L'Unificazione\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/la-letteratura-dell-italia-unita_(L'Unificazione)/) (21. september 2012).
21. Govekar Okoliš, Monika. 2010. *Srednje šole na Slovenskem pri oblikovanju nacionalne identitete Slovencev v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
22. Hrovatin, Stanka. 2013. Intervju z avtorico. Opčine, 20. april.
23. Invrea, Giulia in Simona Tagliaferri. 2008. Ricordi tra i banchi: le interviste. V *Ricerca storica sulla scuola nel ventennio fascista: Le conseguenze culturali, didattiche, educative nelle scuole di Finale Ligure, Borgio Verezzi e Pietra Ligure*, ur. Mario Lorenzo Paggi, 165–172. Savona: Istituto Statale di Primo Grado »Aycardi-Ghiglieri«  
Finale Ligure, Istituto Storico della Resistenza e dell'Età Contemporanea della provincia di Savona.

24. Istituto nazionale di statistica. 2011. *L'Italia in 150 anni: Sommario di statistiche storiche 1861–2010*. Dostopno prek: [http://www3.istat.it/dati/catalogo/20120118\\_00/cap\\_7.pdf](http://www3.istat.it/dati/catalogo/20120118_00/cap_7.pdf) (26. februar 2013).
25. Kacin, Marija. 2011. *Primorska šola na prepihu: ob 65-letnici obnovitve*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
26. Kacin Wohinz, Milica. 1977. *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev*. Ljubljana: Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.
27. --- 1990. *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1925–1935*. Koper: Lipa.
28. --- in Jože Pirjevec. 2000. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija.
29. Kacin Wohinz, Milica in Marta Verginella. 2008. *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Društvo Slovenska matica.
30. Koršič Gerdol, Tatjana. 2013. Intervju z avtorico. Trst, 25. april.
31. Marušič, Branko. 1969. Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola. *Zgodovinski časopis* 23 (1–2). Dostopno prek: <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:12647#page=3> (15. maj 2013).
32. --- 2005. *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej.
33. Mellinato, Giulio. 1992. Listina o šolstvu 1939 in fašizacija izobraževanja. *Prispevki za novejšo zgodovino* 32 (1–2). Dostopno prek: <http://sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:2219#page=73> (5. september 2012).
34. Mikluž, Ines. 2012. Intervju z avtorico. Brdce pri Neblem, 15. julij.
35. Mikluž, Savo. 2012. Intervju z avtorico. Brdce pri Neblem, 15. julij.
36. Milza, Pierre. 2012. *Zgodovina Italije*. Ljubljana: Slovenska matica.
37. Ministero della pubblica istruzione. 2004. *Evoluzione del sistema scolastico italiano dalla Legge Casati (1859) al D. Lgs. attuativo della legge 53 (2004)*. Dostopno prek: <http://archivio.pubblica.istruzione.it/ministro/comunicati/2004/allegati/tab210504.shtml> (18. september 2012).
38. Mišigoj, Viljem. 2012. Intervju z avtorico. Brdce pri Neblem, 15. julij.

39. Montano, Fulvio. 2008. *Boia chi molla: la scuola ai Tempi del Duce – Promo*. Dostopno prek: <http://www.azulfilm.com/boia.html> (20. oktober 2012).
40. Okoliš, Stane. 1999. *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja II (od 1848 do 1918)*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
41. --- 2009. *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
42. Pahor, Boris. 2009. *Grmada v pristanu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
43. Paolucci, Silvio. 2010. *La scuola italiana durante il fascismo*. Dostopno prek: [http://scuola.zanichelli.it/online/paolucci/volume3/laboratorio/paolucci\\_scuola-italiana-fascismo.pdf](http://scuola.zanichelli.it/online/paolucci/volume3/laboratorio/paolucci_scuola-italiana-fascismo.pdf) (4. maj 2013).
44. Pavlin, Irena. 2012. Intervju z avtorico. Nova Gorica, 5. julij.
45. Pavlin, Štefka. 2012. Intervju z avtorico. Grgar, 12. avgust.
46. Pelikan, Egon. 2002. *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*. Ljubljana: Nova revija.
47. Pizzigoni, Davida Francesca. 2011. *1861-1961: da scuola di pochi a scuola di tutti. E oggi?* Dostopno prek: [http://www.delfo.fc.it/saffi/Davida\\_Pizzigoni/Pizzigoni.La\\_scuola\\_primaria\\_dal\\_1861\\_al\\_1961.pdf](http://www.delfo.fc.it/saffi/Davida_Pizzigoni/Pizzigoni.La_scuola_primaria_dal_1861_al_1961.pdf) (7. julij 2012).
48. Ricuperati, Giuseppe. 1973. *La scuola nell'Italia unita*. Dostopno prek: [http://www.lefweb.uniss.it/download/105/la\\_scuola\\_nell\\_italia\\_unita.pdf](http://www.lefweb.uniss.it/download/105/la_scuola_nell_italia_unita.pdf) (5. december 2012).
49. Schmidt, Vlado. 1970. Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. V *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek, 9–29. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
50. --- 1988. *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 3*. Ljubljana: Delavska enotnost.
51. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2000. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (15. julij 2012).
52. Stranj, Pavel. 1987. La questione scolastica delle minoranze slave nella Venezia Giulia tra le due guerre. *Storia contemporanea in Friulli* 17 (18): 105–135.
53. Šifrer, Živko. 1964. Pismenost prebivalstva. *Prikazi in študije* 10 (5): 11–34.

54. Trifone, Pietro. 2011. *Italiano e dialetto dal 1861 a oggi*. Dostopno prek: [http://www.treccani.it/magazine/lingua\\_italiana/speciali/italiano\\_dialetti/Trifone.html](http://www.treccani.it/magazine/lingua_italiana/speciali/italiano_dialetti/Trifone.html) (20. september 2012).
55. Trstenjak, Anton. 1989. Psihološki aspekti asimilacije. *Sodobnost* 37 (5). Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-4FG5NSYS> (9. januar 2013).
56. Tul, Vlasta. 2009. Šola v Grgarju skozi čas. V *Grgarski zbornik*, ur. Justina Doljak, 100–143. Grgar: Krajevna skupnost Grgar, Turistično društvo Grgar.
57. TV Slovenija, 1. program. 2009. *Dokumentarci: Šola pod fašizmom: Kras med obema vojnama*. Ljubljana, 2. junij.
58. Vayola, Patrizia. 2004. *Le cartine dell'unificazione e dei problemi dell'Italia unita*. Dostopno prek: [http://www.bibliolab.it/italia\\_postunita/alfabet.htm](http://www.bibliolab.it/italia_postunita/alfabet.htm) (1. junij 2012).
59. Verginella, Marta. 1995. Zanimiva študija o italijanski šolski politiki v Julijski Krajini v letih 1915–1945 s poudarkom na odnosu do Slovencev. *Primorski dnevnik*, 13 (25. junij).
60. Vižintin, Lidija. 2013. Intervju z avtorico. Štandrež, 12. april.
61. Vižintin, Viktor. 2013. Intervju z avtorico. Štandrež, 12. april.
62. Vodopivec, Peter. 2005. Razvoj šolstva na Slovenskem. V *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, ur. Jasna Fischer in Žarko Lazarević: 59–62. Ljubljana: Mladinska knjiga.
63. Vt. 2010. La mostra. *Vita Trentina* 85 (39). Dostopno prek: [http://www.vitatrentina.it/rivista/2010/anno\\_85\\_-\\_n\\_39/pag\\_19\\_cultura/la\\_mostra](http://www.vitatrentina.it/rivista/2010/anno_85_-_n_39/pag_19_cultura/la_mostra) (23. januar 2013).

## PRILOGE

### PRILOGA A: Podatki o intervjuvancih<sup>17</sup>

<b>Intervjuvanci</b>	<b>Leto rojstva</b>	<b>Osnovna šola</b>	<b>Srednja šola</b>
g. Viktor Vižintin	1924	Palkišče	Gimnazija v Gorici
g. Jožko Gerdol	1925	Trst	Semenišče v Gorici
ga. Štefka Pavlin	1925	Grgar	-
ga. Irena Pavlin	1928	Grgar	-
g. Savo Mikluž	1928	Sovodnje	Poklicna šola v Gorici
ga. Lidija Vižintin	1929	Pevma	Poklicna šola v Gorici
ga. Stanka Hrovatin	1929	Opčine	Učiteljišče v Trstu
ga. Ines Mikluž	1930	Fojana, Šlovrenc	-
g. Viljem Mišigoj	1932	Šlovrenc	-
ga. Vera Čok Vesel	1932	Trst	-
ga. Tatjana Koršič Gerdol	1936	Gorgoglione, Gorica	-

<sup>17</sup> Prikazani podatki veljajo za obdobje, ko so se intervjuvanci izobraževali v italijanskem jeziku. Večina sodelujočih v raziskavi je šolanje nadaljevala in zaključila v slovenskih šolah po koncu druge svetovne vojne.



## **PRILOGA B: Vprašalnik**

1. Osnovni podatki: ime, priimek, letnica rojstva, kraj šolanja.
2. Kdaj ste se prvič srečali z italijanščino?
3. Kakšen odnos ste gojili do italijanskega jezika?
4. Kje ste se naučili pravil slovenskega pravopisa?
5. Kje ste lahko uporabljali slovenščino?
6. Kaj so vaši starši menili o dejstvu, da se morate šolati v tujem jeziku?
7. Kakšen je bil odnos italijanskih učiteljev do slovenskih otrok?
8. Kakšen odnos so imeli slovenski učenci do italijanskih učiteljev?
9. Kakšna je bila stavba vaše šole?
10. Kako je bila opremljena učilnica?
11. Katere šolske potrebščine ste imeli?
12. Kako je potekal pouk?
13. Katere predmete ste obravnavali?
14. Ste imeli zaradi tujega učnega jezika težave pri razumevanju snovi?
15. Kaj ste počeli v okviru fašističnih sobot?
16. Ste imeli uniforme?
17. Ste se vpisali na srednjo šolo?
18. Kakšne spomine imate na obdobje šolanja? Pozitivne/negativne?

## **PRILOGA C: Transkripcija intervjuja z go. Ireno Pavlin**

**Najprej bi vas prosila za nekaj osnovnih podatkov, torej ime, priimek, letnico rojstva ...**

Ja, moje ime je Irena Pavlin. Rojena sem v Grgarju tisoč devetsto osemindvajsetega leta.

**V Grgarju ste potem verjetno tudi šolali ...**

Tako ja, v Grgarju sem hodila v osnovno šolo.

**Zanima me, kdaj ste se prvič srečali z italijanščino? Je bilo to morda že preden ste vstopili v prvi razred ali šele potem?**

Mi smo v Grgarju imeli tudi italijanski vrtec, tako da verjetno sem se že tam naučila. Ja, zgodaj so začeli pri nas ...

**Kakšen odnos pa ste kot otrok pravzaprav gojili do italijanskega jezika?**

Jah, nič posebnega, v šoli je bilo treba govoriti italijansko, ma drugače smo itak vedno govorili slovensko. Nam je bilo to nekaj normalnega ...

**Kaj mislite s tem, da ste vedno govorili slovensko? Takrat je bila slovenščina prepovedana na vseh javnih mestih ...**

Mi smo vedno in povsod govorili slovensko, samo v šoli in na uradu ne! V trgovinah, gostilnah, na cesti in povsod se je govorilo samo slovensko.

**In vas nihče ni nikdar opozoril, da morate govoriti italijansko? Vas niso nikoli preganjali zaradi nespoštovanja zakona?**

Ne, ne, ne, nikoli, pa še kasarno in karabinirje smo imeli v neposredni bližini šole, tam vizavi kjer je zdaj pekarna. Mi kot otroci smo skozi letali tam mimo in kričali, ma nikoli nam nebeden ni nič rekel. Ja, na uradu se spomnim, da je visela tabla, kjer je pisalo na veliko: *Qui si parla solo italiano*, in če si hotel tam kaj urejati, je bilo treba govoriti italijansko, ma če ne sploh ne. Tudi starejši, mislite, da so vsi znali govoriti italijansko? Saj naši starši so vsi hodili v slovenske šole še pod Avstro-Ogrsko. Ko je prišla Italija se jih je res moglo dosti navadit italijanščine predvsem zaradi dela in služb, ma ne pa vsi.

**Torej nikoli nobenih težav ...**

Ma ne. V Grgar so tudi večkrat prišle skupine italijanskih vojakov, ker so imeli ... takrat so temu rekli manevre. Gor, ko se gre v Slatno, so imeli tende, šotore in celo svojega kuharja. Koliko krat smo hodili otroci z vasi tja, da so nam dali kaj za jest, in vedno smo dobili kakšno paštašuto. Dobro, je pa tudi res, da takrat nisem nikoli zapustila vasi, mogoče so drugje bolj komplicirali z italijanščino, tega ne morem reči, ker ne vem. Najbolj sem se oddaljila, ko me je včasih stara mati vzela s seboj na Prevalo, kjer je bila gostilna od žlahte, in je ona tam pomivala. Se spomnim, da ko me je vzela s sabo, sem vedno zevala dol čez proti Solkanu in

Gorici, in takrat sem bila tako srečna, ker sem si od nekdanj želela dol. Najbolj se spomnim Apnenca, in en velik dimnik je bil, ma še zdaj ne vem točno, kaj sem gledala.

**V šoli ste imeli italijanske učitelje. Kakšen odnos so imeli do slovenskih otrok?**

Je bilo kar strogo, ja, samo učiteljice so bile prijazne, ne morem reči nič grdega o njih. Včasih so nam tudi pomagale, so povedale kaj po slovensko, če otroci nismo razumeli.

**Po slovensko?**

Ja, včasih, ko nismo razumeli, so povedale kar po slovensko ...

**Učiteljice so znale slovensko? Pa so to bile Italijanke, ki so se naučile slovenščine, ali je bila med učitelji morda kaka Slovenka?**

Ne vem točno a so bile Slovenke ali Italijanke, ker smo itak v šoli mogli govoriti samo italijansko. Vem pa s prve roke, da so ene znale slovensko, ker so nam večkrat pomagale. Sej drugače se niso izdajale, to je bilo bolj izjemoma. Za ene učiteljico vem, da je živela v Solkanu, ena druga pa v Gorici tam na koncu Korše, za druge se ne spomnim ...

**Torej niso bile tako slabe te učiteljice?**

Ne, ne, niso bile slabe. Ena mi je še posebej ostala v lepem spominu, ker me je imela zelo rada. Sem bila dosti bolna kot otrok, in ta je me je vedno malo bolj pogledala in pocrtala. Potem se spomnim tudi enega učitelja, ki je prišel z Italije s celo družino, in mu je potem otrok umrl v Grgarju, je neki zbolel. Saj so ga tle tudi pokopali, še zdaj je spomenik dol na pokopališču. No, in recimo zadnje leto, ko sem hodila v šolo, sem dosti manjkala pri pouku, zato ker doma nismo imeli denarja, in sem mogla hodit varvat otroke. In se dobro spomnim, da mi je tudi ta italijanski učitelj precej pomagal, da sem potem vseeno zaključila osnovno šolo, njemu gre zasluga. Verjetno ni toliko kompliciral tudi zato, ker je živel v isti hiši kot ta družina, kjer sem čuvala otroke, in je videl, da manjkam, ker služim denar.

**Torej nimate nobene slabe besede za učitelje? Pa vas v šoli nikoli niso kej kaznovali?**

Ne, ne, se ne spomnim, da bi bilo kej hudega. Anti v kakšen kot so nas kdaj dali, za drugo ne vem. Bolj duhovnika se spomnim ...

**Duhovnika?**

O ja, ja, koliko krat je dal fante tako čez koleno in pol jih je s šibo po riti, pri verouku. Tega se pa tako spomnim, kot da bi bilo včeraj.

**Ma to mislite na verouk v šoli?**

Ne, ne, popoldne smo imeli verouk v farožu, kjer je živel duhovnik.

**Aha. Kaj pa vi otroci, kakšen odnos ste imeli do italijanskih učiteljev? Ste jih imeli radi, ste se jih bali ... ?**

Ma kukr sem rekla, nič posebnega se ne spomnim. Ene smo učitelje smo imeli radi malo bolj, druge malo manj, eni so bili malo bolj strogi, drugi malo manj strogi. Za nas so bili učitelji in kot take jih je bilo treba spoštovati.

**Kakšna je pa bila stavba vaše šole v Grgarju? Se spomnite, kako je takrat izgledala?**

Šola je bila zelo lepo urejena, novo šolo smo imeli takrat. Morem rečt, Italijani so kar dobro poskrbeli za šole. Imeli smo več učilnic, pol je bil tak dolg hodnik in stopnice /.../. Na vrhu v prvem nadstropju je bil vrtec in v pritličju je bila šola. Šele potem, ne vem točno katerega leta, so posebej zgradili vrtec. Vsaka vas je takrat imela svojo šolo: Grgar, Ravnica, v Ravnah je bila šola, Bate so imele šolo, in vse so bile enake, vse en štil. V Ravnah so bili pol po vojni vojaki noter v tisti stavbi, in je bomba raznesla vse ... je bilo tudi ne vem kolk mrtvih.

**Se morda spomnite, kako je izgledala učilnica. Kako je bila opremljena?**

Smo imeli lepe nove klopi, potem spredaj je bila tako dana miza od učiteljice, tabla, križ je bil, Kristus gor, o ja, ja, ja, smo mogli molit tudi. Potem so bile slike od dučēja in od kralja. Je bila tudi taka velika peč, ker smo se greli na drva ...

**Kaj šolske potrebščine?**

Mi doma smo bili bolj bogi, ker je bilo dosti otrok v družini. Verjetno začetka smo meli en zvezek in smo vse kar tja noter pisali. Pol v višjih razredih smo že imeli malo več zvezkov, samo so nam anti tudi kar dali kakšnega v šoli. In še neki za pisat verjetno, kak svinčnik ...

**Kaj pa šolska torba? V čem ste nosili potrebščine?**

Ja, s cunj kar je mama zašila. Verjetno niti cvirna ni bilo, je anti kar s špago zvezala skupaj.

**Kako je pa pouk potekal? Prej ste omenili, da je bilo potrebno moliti ...**

Ja, najprej ko smo prišli v razred, smo se usedli, je mogla biti tišina, in pol smo molili v italijanščini seveda *padre nostro che sei nel celo* /.../, še zdaj znam, in *viva duče* smo tudi mogli rečt. Strogo je bilo, ja ... lepo, ma smo mogli bit pridni.

**Se mogoče spomnite, katere predmete ste obravnavali?**

To se pa zdaj ne spomnim točno ...

**Dobro, dobro, saj ni problema ...**

Ben ja, računati so nas verjetno učili, italijanščino smo imeli, malo zgodovine, ma največ se je delalo Italijo.

**Pa ste imeli zaradi italijanskega učnega jezika težave pri razumevanju snovi?**

Ma ne, ne vem ... po pravici povedano se ne spomnim. Saj pravim, mi smo italijansko znali že od vrtca, in če je bilo prav tako kaj težkega, so nam tudi učiteljice pomagale. Ja, potem so bili seveda tudi taki otroci, ki niso izdelali razreda, samo ne vem, če zaradi jezika ali zato, ker se jim ni dalo učiti.

**Pa ste se v šoli držali tega, da se govori samo italijansko ali ...?**

Med sabo smo tudi po slovensko kdaj kaj rekli, ma v razredu bolj potihem. Med odmorom in povsod drugje pa seveda slovensko ...

**Kaj so pa vaši starši menili o tem, da se morate šolati v tujem jeziku?**

In kaj so teli, saj ni bilo druge. Vsako toliko je mogoče kdo kaj pogodrnjal, ma v šolo smo itak mogli hoditi, je bilo obvezno. Razen, če je bil kdo kaj bolan ...

**Kaj mi pa znate povedati o fašističnih sobotah?**

Sabato fascista?

**Sabato fascista, ja ...**

Ja nič, dobivali smo se pred šolo, smo se igrali, družili, peli ... ne vem, različno. Enkrat smo šli tudi dučeja gledat. Se spomnim, da so nas prišli prav iskat s kamijoni in vse otroke pol peljali v Deskle. Vem, da smo jedli hrenovke, kruh, pili smo ...

**Torej ste videli Mussolinija v živo?**

Ja, je šel mimo. Ob strani tako smo vsi stali in mahali z rutami.

**Pa ste se vsi otroci zavedali, kdo je on?**

O seveda smo se vsi zavedali, to je bil takrat pravi dogodek.

**Ste imeli uniforme?**

Ja, vsi smo mogli biti enako oblečeni: punce smo mele bele bluže in črna krilca, *picole italiane* so nam pravili, fantje so bili *balilla*; starejši so bili že drugače oblečeni. Ob kakih takih posebnih priložnostih smo vedno mogli biti v divizi, pa na shodih tudi ob državnih praznikih. Takrat smo otroci tudi večkrat kaj nastopali, včasih so nas celo slikali ...

**Kaj pa v razredu, niste imeli uniform?**

Ne, v razredu ne. Smo pa mogli imeti črne haljice, grembiule smo jim rekli. Smo bili vsi enaki, fantje in punce.

**Torej ste bili v razredu pomešani fantje in punce?**

Ja, ja, seveda smo bili kar vsi skupaj. Samo fantje so sedeli na eni strani učilnice, punce pa na drugi.

**Pa ste šolanje nadaljevali tudi na srednji šoli?**

Ne, kje, kdo je šel sploh študirat takrat? Je bilo zelo težko. Moj brat Slavko je bil neverjetno brihten in samo njemu so zrihtali, da je lahko nadaljeval šolo, pa še to samo zato, ker je našega očeta poklical domov učitelj, in ga prepričal. Od sedmih otrok je samo on šel na srednjo dol v Solkan, neka poklicna je bila, samo pol je prišla vojna in je mogu tudi on vse pustiti. Sej pol po vojni jih je dosti šlo naprej študirat v slovenske šole, ma jaz sem se že med vojno učila šivat, ker smo šivali cel čajt za partizane, tako da sem potem kar to nadaljevala.

**Kje ste se potem naučili pravil rabe slovenščine?**

Ja, to šele po vojni so nas naučili, ko so organizirali take posebne tečaje slovenščine za starejše, bolj zvečer. Prej pa ne, nisem znala pravil pisanja, samo govorila sem slovensko. Težave so nam delale še posebej kake take črke ala k, č, ž, š, ki jih pač v italijanskem jeziku ni. Ma sej so nam potem poslali tudi en kup ljubljanskih učiteljev, ki pa so samo komandirali in jih zato nismo marali prav preveč. No potem sem se slovnice učila tudi od moža, ko sem že rodila. On je potem po vojni, ko je prišel od partizanov, šel v šolo ... najprej na ekonomsko srednjo v Koper, potem pa še v Ljubljano na visoko šolo za politične vede.

**Za konec me pa samo še zanima, kakšne spomine imate na obdobje, ko ste se šolali? Težijo bolj k negativnemu ali bolj na pozitivno?**

Ma ne, ne morem rečt, da imam slabe spomine. Meni se zdi, da smo kot otroci kar radi hodili v šolo, smo se družili med sabo, se igrali, pa tudi zmeraj se je kej dogajalo. Sej veste, kako je bilo na vasi, samo boštvo, otroci nismo nikoli nič imeli. S šolo so nas še v kolonijo peljali, v Gradež ...

**V Gradež?**

Ja, nas bolj taboge otroke so peljali na morje. Ma to smo se zbrali otroci od povsod, ne samo iz Grgarja, tudi vsi iz okoliških vasi. Jaz sem šla ene parkrat ...